ZUG

ΙΩΑΝΝΟΥ ΖΥΓΟΜΑΛΑ
ΜΕΓΑΛΟΥ ΕΡΜΗΝΕΥΤΟΥ ΤΩΝ ΘΕΙΩΝ ΓΡΑΦΩΝ

ΛΟΓΟΣ
ΕΝ ΤΗι ΠΑΜΜΑΚΑΡΙΣΤΩι ΚΠ.

ΕΚΔΙΔΟΝΤΟΣ
Β. Α. ΜΥΣΤΑΚΙΔΟΥ
Ἄρχοντος Διδασκάλου τῆς Μεγάλης τοῦ Χ^{οῦ} Ἐκκλησίας

ΜΕΤΑ ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ἀνατύπωσις ἐκ τῆς "Θεολογίας,,

ΑΘΗΝΗΣΙ
ΤΥΠΟΙΣ "ΦΟΙΝΙΚΟΣ,, ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ 44
1928

709

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΙΩΑΝΝΟΥ ΖΥΓΟΜΑΛΑ
ΜΕΓΑΛΟΥ ΕΡΜΗΝΕΥΤΟΥ ΤΩΝ ΘΕΙΩΝ ΓΡΑΦΩΝ

ΛΟΓΟΣ
ΕΝ Τῌ ΠΑΜΜΑΚΑΡΙΣΤῼ ΚΠ.

ΕΚΔΙΔΟΝΤΟΣ
Β. Α. ΜΥΣΤΑΚΙΔΟΥ
Ἄρχοντος Διδασκάλου τῆς Μεγάλης τοῦ Χοῦ Ἐκκλησίας

ΜΕΤΑ ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΩΝ

Ἀνατύπωσις ἐκ τῆς "Θεολογίας,,

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
2976
ΑΚΑΔΗΜΙΑ
ΚΑΙ ΤΟΥΔΕ ΚΤΗΤΩΡ
ΞΕΝΟΦΩΝ Α. ΣΙΔΕΡΙΔΗΣ
ΕΝ ΚΩΝ/ΠΟΛΕΙ

ΑΘΗΝΗΣΙ
ΤΥΠΟΙΣ "ΦΟΙΝΙΚΟΣ,, ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ 44
1928

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΒΑΦΕΙΑΔΗ ΑΠ.
ΚΙΟΥΡΤΣΟΓΛΟΥ ΜΙΧ.
ΜΙΡΜΙΡΟΓΛΟΥ ΒΛ.
ΠΑΣΧΑΛΙΔΗ ΜΙΧ.
ΣΙΣΜΑΝΟΓΛΟΥ ΣΠ.

*ἐφόροις τῆς **Μ. τοῦ Γένους Σχολῆς***
τιμιωτάτοις

εἰλικρινοῦς προαιρέσεως καὶ τιμῆς
ὑπόδειγμα μικρὸν

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΚΥΡΙΩΤΕΡΑΙ ΠΗΓΑΙ

Codex Tubingensis Mb 19.
Codex Tubingensis Mb 30.
Codex Tubingensis Mb 37.

Belon du Mans P.	Observations de.... Singularités et choses memorables... Paris, 1555. 4o.
Chalandon F.	Alexis Comnène, Paris 1900.
M. Crusii	Turcograecia. Basileae, 1584.
» »	Germanograecia Basileae, 1584.
» »	Πολίτευμα Οὐράνιον, Tybingae, 1578, 4o.
Gerlach St.	Türchisches Tagebuch. Franckfurt, 1674.
Γεωργίου τοῦ Σχολαρίου	Ἅπαντα τὰ Εὑρισκόμενα, τ. πρῶτος Paris, 1928.
Legrand E.	Bibliogr. Hellénique, Paris 1885—1906.
Μυστακίδου Β. Α.	Ἔργα.
Schweigger Sal.	Reyssbeschreibung.... nach Cons)pel und Jerusalem... Nürnberg, ἐκδ. 1613, 4o.
Schmid W.	Verzeichniss d. griechischen Handshriften.... Tübingen.

Ἄλλαι ἐν τῇ σειρᾷ τῶν Σημειώσεων.

Παρενθέσεις ἁπλαῖ ( ) δηλοῦσιν ἐξηγήσεις ἢ προσθήκας
Παρενθέσεις γωνιώδεις [ ] » διορθώσεις.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ἐν στενῇ συνόψει.

Μαρτῖνος Κρούσιος
Στέφανος Γερλάχιος } ***Σχέσεις*** αὐτῶν πρὸς τοὺς ἐν ΚΠόλει ἡμετέρους.
Σολομὼν Σιωπικὸς

Ἰωάννης Ζυγομαλᾶς — Θεοδόσιος Ζυγομαλᾶς — Μάξιμος ὁ Μαργούνιος — Ματθαῖος Ἱερομόναχος — Συμεὼν Καβάσιλας — Ἱεροκήρυκες. Κήρυγμα Θείου Λόγου — γλῶσσα, θέματα τοῦ κηρύγματος.

Ναοί : Παναγίας Παμμακαρίστου, ἐν Φαναρίῳ — Παναγίας Χρυσοπηγῆς, ἐν Γαλατᾷ.

Πατριάρχαι : Γεννάδιος ὁ Σχολάριος — Ἱερεμίας Β΄ (ὁ Τρανὸς) — Κύριλλος Λούκαρις — Ἀθανάσιος Πατελάρος — Σωφρόνιος Β΄, ὁ ἀπὸ Ἱεροσολύμων.

Συλλογαὶ Ὁμιλιῶν (Διδαχῶν) κατὰ τοὺς δύο πρώτους αἰῶνας μετὰ τὴν Ἅλωσιν — Ἀθανάσιος Ῥήτωρ, ὁ λατινόφρων.— Ὀρθοδοξίας ἑορτὴ καὶ τὰ κατ' αὐτήν.

Κώδικες χειρ : Ἀναγραφὴ τῶν ἐν τῷ κώδ. Μβ 30.

Πανομοιότυπον σελίδος 27 τοῦ κώδικος τούτου.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΙΩΑΝΝΟΥ ΖΥΓΟΜΑΛΑ
ΜΕΓΑΛΟΥ ΕΡΜΗΝΕΥΤΟΥ ΤΩΝ ΘΕΙΩΝ ΓΡΑΦΩΝ

ΛΟΓΟΣ

ΕΝ ΤΗι ΠΑΜΜΑΚΑΡΙΣΤΩι ΚΠΟΛΕΩΣ

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

---

§ *1.* ΜΑΡΤΙΝΟΣ Ο ΚΡΟΥΣΙΟΣ, (1526—Φεβρ. 1607) ὁ τῆς γηραιᾶς Τυβίγγης διδάσκαλος ***γραικολατῖνος***, ἐνδιαφερόμενος πολύ, ὡς ἐπανειλημμένως ἔγραψα καὶ ἔδειξα [1], ***καὶ*** διὰ τὴν ***νέαν*** Ἑλληνικήν, διὰ τὰ καθ' ἡμᾶς Ἑλληνικὰ παιδευτήρια [2] καὶ τὰ πατριαρχικὰ πράγματα, ἔγραψεν εἰς Θεοδόσιον τὸν Ζυγομαλᾶν, τὸν ***θεόςδοτον*** αὐτῷ φίλον, ᾧ τινι ***θεόθεν. . . δεδομένῳ ἐζύγη***, παρακαλῶν ἵνα καὶ αὐτὰ τὰ ***ἀπερριμμένα γράμματα, ὁποιαοῦν*** καὶ αὐτὰ τῶν μαθητῶν τῆς Π. Μεγάλης τοῦ Γ. Σχολῆς τὰ θέματα διαπέμψῃ καὶ τοῦτο ὅπως λάβῃ γνῶσιν καὶ τῆς ὁμιλουμένης τότε ἢ γραφομένης γλώσσης καὶ τῶν ἰδιωμάτων αὐτῆς [3].

Ὁ Θεοδόσιος, ὡς καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ Ἰωάννης, ἦσαν εἰς θέσιν

---

1. Καὶ πρότερον ἐν μικραῖς Διατριβαῖς, κυρίως ὅμως ἀπὸ τοῦ 1898 ἐν τῇ Revue des E. Grecques σ. 285 –306 καὶ τῷ 1914-5 ἐν Forschungen... z. Gesch : d. Mittelalters u der Neuzeit - πρὸς τιμὴν τοῦ D. von Schäfer ἐν πανηγυρ *:* τόμῳ*:* σ. 505, 508 κ. ἑ. Jena (1915) καὶ ἰδιαιτέρως.

2. T u r c o g r a e c i a, Basileae, 1584 σ. 433, 435, 447.

3. ***Αὐτόθι***, σ. 500. Βλ*:* ***Θεματοεπιστολὰς*** ἐν σ. 347-370. Ἐπίσης ***πρβλ:*** καὶ σ. 197, 205, Μαρτίου 16, 1577. Ἐν τῇ 216 σελίδι φέρεται :

«.. Τὰς ἐπιστολὰς ταύτας, γράφει ὁ Θεοδόσιος, ἐσημειωσάμην χάριν σοῦ, » σοφώτατε κύριε Μ. Κρούσιε, ἵνα ἐνωτισθείης, πῶς τὴν ἁπλῆν ταύτην προ- » φέρουσι φωνήν, εἴτε κοινήν : τὴν ἔχουσαν καὶ Ἑλληνικὰς λέξεις καὶ ἀπὸ » ἄλλων γλωσσῶν : οἱ γὰρ πλησιάζοντες Λατίνοις, τίνας φωνὰς ἀναμιγνύου- » σιν· οἱ Ἀγαρηνοῖς ὁμοίως· οἱ Βουλγάροις, ὡσαύτως. Καὶ ἔτι ἔχουσι καὶ » ἰδιώματά τινα ἐν τῇ προφορᾷ. Πλὴν ὁ εἰδὼς λαλεῖν ἁπλῶς μίαν τῶν δια- » λέκτων, ὡσεὶ οἱ Βυζάντιοι τυχόν, ἤ.... [δύναται] ἵνα καταλαμβάνῃ καὶ » ἀκούῃ καὶ τὰς λοιπάς, διαφερούσας καὶ ἐν προφορᾷ, ὡς εἴπομεν, καὶ ἐν » λόγοις τισίν· ἢ πλέον δὲ βάρβαρος ἔστι ἡ τῶν Ἀθηναίων... ἥν τις, εἰ εἴπῃ » ***κατὰ διάμετρον***, οὐκ ἂν ἁμάρτοι.»

Ἐσημειώθη ὅλον σχεδὸν τὸ μέρος, διότι ἐν οἰκείῳ μέρει γενήσεται λόγος τις περὶ τῆς γλώσσης τῶν ἱεροκηρύκων...

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ἵνα ὑπηρετήσωσι τῷ φιλέλληνι τῆς Τυβίγγης διδασκάλῳ, καθότι πατὴρ καὶ υἱὸς εἶχον καὶ τὴν μετὰ τῶν ἀρχιερέων τοῦ πατριαρχικοῦ Θρόνου ἀλληλογραφίαν ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν, ἦσαν δὲ διευθυνταὶ καὶ διδάσκαλοι τῆς πατριαρχικῆς Σχολῆς, τῆς μόνης καὶ ἀληθοῦς πατριαρχικῆς [1]. Τοῦτο καὶ ἐγένετο.

§ *2*. Ὅτε λοιπὸν ὁ τοῦ Κρουσίου ἠγαπημένος μαθητὴς ***Στέφανος ὁ Γερλάχιος*** (Stephan Gerlach), ὁ τῆς ἐν Κ)Πόλει γερμανικῆς πρεσβείας ἱερεύς, ὁ σοφὸς ***θεολόγος καὶ ἐκκλησιαστής***, ὡς ὀνομάζει αὐτὸν οὐχὶ ἄνευ λόγου Ἰωάννης ὁ Ζυγομαλᾶς, ὁ τοῦ Θεοδοσίου πατήρ, ***ὁ μέγας πατριαρχικὸς ἑρμηνεὺς*** [2] ἀνεχώρει ἐκ Κ)Π ἵνα εἰς τὰ ἴδια ἐπανέλθῃ καὶ ἕδραν διδασκαλίας ἐν τῇ Τυβιγγαίᾳ Ἀκαδημείᾳ ἀναδεχθῇ, ἔλαβε παρὰ τούτου ἐπιστολὴν προωρισμένην διὰ τὸν Κρούσιον ***Μαΐου ὑστερινῇ*** [ἡμέρᾳ] τοῦ 1578 κεχρονισμένην. Ἐν ταύτῃ ὁ πατὴρ Ζυγομαλᾶς καὶ διὰ γραφῆς διεβίβαζεν εὐχαριστίας καὶ εὐλογίας τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου διὰ τὸ ἐν καιρῷ διαπεμφθὲν αὐτῷ «ἔξοχον καὶ τίμιον ὡρολόγιον», ἅμα δὲ διεμήνυεν ὅτι τὸν Γερλάχιον ἐπεφόρτισεν ἵνα διακομίσῃ δι' αὐτὸν καὶ ***μίκρ' ἄττα ἔγγραφα ποικίλα***, ὑποσχόμενος ὅτι καὶ ἄλλα πέμψει φιλικῶς καὶ ἀόκνως, εἰ ἀρέσκει· διότι ὅ,τι καὶ ἂν ἔπεμψεν ἢ πέμψει πράττει ρητότατα ***χαριζόμενος αὐτῷ*** [3].

§ *3*. Τὰ ἔγγραφα ταῦτα μικρά τε καὶ μεγάλα διεσώθησαν, εὐμενείᾳ τύχης καὶ τῇ φιλελληνίᾳ τοῦ Κρουσίου ἐν ἀναμείκτῳ κώδικι τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Τυβίγγης ὑπ' ἀρ. καὶ γρ. Μβ 30. Ὁ κῶδιξ

---

1. Turcogr. σ. 465 466. ***Πρβλ.*** καὶ τὰς Annotationes αὐτόθι ἐν σ. 510—511.

2. ***Αὐτόθι***, σ. 446. Σημειώσεως ἄξιον ὅτι ὁ πατὴρ Ζ. ἐν τῇ ἐπιστολῇ εὐχαριστεῖ τῷ Κρουσίῳ καὶ διὰ τὰ ἀποσταλέντα αὐτῷ ὁμοίως καὶ τῷ υἱῷ αὐτοῦ ***ὡρολόγια***, ἀνθ' ὧν γράφει «Κύριος ἀντιδοίη σφῶν ἀνθ' ἑνὸς ἑκατόν». Τὰ ὡρολόγια ταῦτα ἦσαν ἄξια λόγου, χαρίεσσαν εἶχον ὡραιότητα, κατὰ τὴν ὁμολογίαν τοῦ Θεοδοσίου, ὅστις προστίθησι τὰ ἑξῆς ἀξιόλογα ρήματα «σημαίνουσι δ' οὐ μόνον ὥρας ἀλλὰ καὶ φιλίας ἀρίστης τεκμήρια» Ὅρα σ. 460.

Καὶ ἡ ***ἀνταλλαγὴ δώρων*** ἀξίζει ἵνα τύχῃ ἰδίου ὀλιγοσελίδου ἄρθρου. Ὁ τοῦ Γερλαχίου διάδοχος ***Σουηκκῆρος*** (S. Schweiger) ἔπεμψε τῷ Κρουσίῳ «effigies duorum amicorum nostrorum Graecorum : τὴν τοῦ πρώτου ἑρμηνέως καὶ τὴν τοῦ πρωτονοταρίου (utriusque Zygomalae) quas primis lineis adumbravi» Crusii Germanograecia σ. 231. «Τὰς εἰκόνας ὁ Κρούσιος ἐφύλαττε καὶ ἐν κειμηλίοις εἶχε» σ. 232.

3 ***Πρβλε***: σημ. 3 ἐνταῦθα τῆς 1 §. Turcograec: σ. 216. Ὅρα καὶ κατωτέρω.

χαρτῷος τετάρτου σχήματος (15 1/2—16 1/2 X 21—22 ἑκ.) φέρει μὲν τὸν τίτλον Conciones, ἀλλ' ἐν τῇ πρώτῃ σελίδι τοῦ τελευταίου τῶν φύλλων, ἅτινα ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ χειρογράφου προσκεκολλημένα εἶναι, ὁ Κρούσιος ὡς ἑξῆς τὸν τίτλον ἀναγράφει: Conciones, epistolae et exercitia Barbarograecae linguae ex Constantinopoli, mihi M. Martino Crusio Tubingam missa 1578.

Τὸ περιεχόμενον τοῦ κώδικος τούτου εἶναι ποικίλον, διαφόροις χερσὶ γεγραμμένον, ὡς ἐν οἰκείῳ τόπῳ δειχθήσεται [1]. Ἐν πρώτοις τοῦ περιεχομένου ἀπαντᾷ ὁ **Λόγος** Ἰωάννου τοῦ Ζυγομαλᾶ, τὸν ὁποῖον αὐτῇ λέξει δημοσιεύω ὧδε ἀνέκδοτον ὄντα. Ὁ λόγος εἶναι ἰδιόγραφος τοῦ ῥήτορος καταλαμβάνει δὲ ἠριθμημένας ὑπὸ τοῦ Κρουσίου ἐν τῷ κώδικι σελίδας ἓξ πρὸς ταῖς εἴκοσι [2], τῆς 4ης καὶ 5ης μεινάσης ἀγράφου, ἐξεφωνήθη κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς Ὀρθοδοξίας ***ἐπ' ἐκκλησίας φωνῇ μεγάλῃ καὶ παρρησίᾳ***, κατὰ ποῖον ὅμως ἔτος δὲν ἀναγράφεται —οὐδ' ἐξετάζω—πάντως κατὰ τὸ 1578 ἢ πρὸ τούτου, διότι ὁ μὲν Γερλάχιος ἀνεχώρησεν ἐκ ΚΠόλεως τῇ 4ῃ Ἰουνίου τοῦ ἔτους τούτου [3], ὁ δὲ Κρούσιος ἐσημείωσεν ὑπὸ τὴν πέζαν «πόνος καὶ χεὶρ » Δ. Ioannis Zygomalae, doctoris Magnae Ecclesiae, apud Pa» triarcham, D. Hieremian, Constantinopoli. Ille mihi missit » per D. Steph. Gerlach et aceepi ego M. Crusius Tybingae 19 » Decemb. 1578».

§ 4. Ὁ λόγος οὗτος, ὅν, ὡς σημειοῦται λατινιστὶ ὁ Κρούσιος ἐν τῇ ἄνω ᾤᾳ, ἤρξατο ἀναγινώσκειν (incepi legere) τῇ 1ῃ Μαΐου τοῦ 1579 ἐπιγράφεται ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ Ζυγομαλᾶ «***Λόγος περὶ ἀζύμων*** τῇ Κυριακῇ τῆς Ὀρθοδοξίας ἀναγινωσκόμενος ἐπὶ τῆς ἐκκλη» σίας φωνῇ μεγάλῃ καὶ παρρησίᾳ» [4]. Ἐκ τοῦ οὑτωσὶν ἔχοντος τίτλου δυνατὸν ἵνα προβληθῇ τὸ ἐρώτημα μήπως ἐλέγετο, ἀπηγγέλλετο, ἐξεφωνεῖτο δῆλα δὴ στερεοτύπως κατὰ πᾶσαν ἐπέτειον τῆς Ἑορτῆς; Εἶναι τοῦτο πιστευτόν; διότι καὶ ὁ Γεννάδιος ὁ Σχολάριος σχεδια-

1. Ὅρα καὶ W. Schmid, Verzeichnis d. griech.: Handsch.: zu Tübingen, 4a, 1902 σ. 55 κ. καὶ πρότερον ἐν R. E. Grecques, 1898, 286 ὑπ' ἐμοῦ.

2. Τὴν ὕπαρξιν τοῦ λόγου τούτου ἀκριβῶς γενομένου κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς Ὀρθοδοξίας ὑπέδειξα δι' ὀλίγων σειρῶν γράφων περὶ τῆς ἑορτῆς, ἀλλὰ κατὰ τὰ εἰθισμένα οὐκ ἦν φωνή, οὐδὲ ἀκρόασις παρὰ τοῖς ἁρμοδίοις ἐπὶ Τσάτσου τοῦ πατριάρχου (σ. 400, *Ἐκκλησιαστ. ἀλήθ.* 1895) Ἀνθίμου.

3. Türkichts Tagebuch, ἐν Φραγκφούρτῃ, 1674 μέγα σχῆμα, σ. 505.

4. Ἐλλείπουσιν ἐν τῷ ἰδιογράφῳ αἱ ὑπογεγραμμέναι καὶ αἱ ἐπὶ τῶν ι καὶ υ στιγμαί.

σθείσας Ὁμιλίας ἀφῆκεν ἵνα ἀναγινώσκωνται ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις [1]. Μὴ λησμονηθήτω ὅτι ὁ πατὴρ Ζυγομαλᾶς τὸ ὀφφίκιον τοῦ ῥήτορος ἔχων προεχειρίσθη festo Paschalis τοῦ 1576 ὑπὸ τοῦ πατριάρχου ***μέγας ἑρμηνευτὴς*** τῶν Θείων Γραφῶν, ὡς καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς ***Τουρκογραικίας*** γινώσκομεν [2] καὶ ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ χειροθετηθεὶς τῷ ἐκκλησιάσματι συνεστάθη. Ὅτι δὲ καὶ πρότερον συνείθιζεν ἵνα κηρύττῃ τὸν θεῖον λόγον, ἀναμφισβήτητον.

§ *5.* Τὸ ***ἐπ' ἐκκλησίας κηρύττειν***, τὸ ἀπ' ἄμβωνος ἢ ἀπὸ τοῦ θρόνου ἢ τοῦ παραθρονίου διδάσκειν καὶ νουθετεῖν τὸν λαὸν καὶ εἰς τὰ πάτρια στηρίζειν καὶ πρότερον μὲν καὶ πρὸ τῆς Ἁλώσεως καὶ μετ' Αὐτὴν ἀμέσως ἐν ἐκείνοις τοῖς στενοῖς χρόνοις ἐθεωρεῖτο καθῆκον ἱερόν, πατριωτικόν. Τὸ παράδειγμα ἔδιδεν ὁ ἡγούμενος τῆς Ἐκκλησίας, αὐτὸς δηλονοῦν ὁ πατριάρχης, ὡς ὅλοι οἱ πατριάρχαι. Διότι κατὰ τὸν γνωστὸν κανόνα τῆς ***Πενθέκτης*** «δεῖ τοὺς τῶν Ἐκκλησιῶν »προεστῶτας ἐν πάσαις μὲν ἡμέραις, ἐξαιρέτως δὲ ταῖς Κυριακαῖς »πάντα τὸν κλῆρον καὶ τὸν λαὸν ἐκδιδάσκειν τοὺς τῆς εὐσεβείας λό»γους, ἐκ τῆς θείας γραφῆς ἀναλεγομένους τὰ τῆς ἀληθείας νοήματά »τε καὶ κρίματα, μὴ παρεκβαίνοντας τοὺς ἤδη τεθέντας ὅρους ἢ τὴν ἐκ »τῶν Θεοφόρων Πατέρων παράδοσιν. Καὶ εἰ γραφικός τις ἀνακινη»θείη λόγος, μὴ ἄλλως αὐτὸν ἑρμηνευέτωσαν ἢ ὡς ἂν οἱ τῆς ἐκκλη»σίας φωστῆρες καὶ διδάσκαλοι διὰ τῶν οἰκείων συγγραμμάτων παρέ»θεντο...» Διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ ἑρμηνείας οἱ ἀκροαταὶ ***ἐν γνώσει*** ἐγίνοντο τῶν σπουδαίων καὶ τῶν ἀποβλήτων καὶ ἀσυμφόρων διὰ τὸν χριστιανικὸν καὶ εὐσεβόφρονα βίον. Γεννάδιος ὁ Σχολάριος, ὁ Γεώργιος, λαϊκὸς ἔτι ὢν καὶ τὸν τίτλον ***τοῦ Καθολικοῦ Κριτοῦ τῶν Ρωμαίων*** ἔχων μετ' ὀλίγον δὲ καὶ τὸν ***τοῦ καθολικοῦ σεκρεταρίου τοῦ βασιλέως***, αὐτοκρατορικῇ εὐμενείᾳ, προσλαβὼν ἐδίδασκεν ἐν τῷ Βασιλικῷ Τρικλίνῳ, τακτικὸς κῆρυξ, κατὰ Παρασκευὴν ἑκάστην, παρόντων τῶν συγκλητικῶν καὶ τῶν ἐν τῇ αὐλῇ, τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, θέματα βεβαίως ἀντλῶν **καὶ** ἐκ τῶν ἐν Φλωρεντίᾳ—παρῆν, ὡς γνωστὸν καὶ ἐν αὐτῇ— συζητηθέντων ἐπὶ τῇ προσδοκωμένῃ ***Ἑνώσει*** [3].

---

1. Ὅρα κατωτέρω.

2. σ. 497. «Rhetor. I. Z.... μέγας (Doctor S. paginae) in Templo, cum impositione manum et commendatione ad populum, à Patriarcha creatur est.

3. Τὰ χειρόγραφα ἦσαν ἤδη πρὸς τύπωσιν ἕτοιμα, ὅτε εὐμενείᾳ ἀληθοῦς φίλου, τοῦ ἐριτίμου κ. Ξενοφῶντος Σιδερίδου, ἐδεξάμην ἐνταῦθα εἰς τὸ ***Νέον Κουρί***, τὸ ἁλιευτικόν, ἐν ᾧ καὶ προσέφυγον καὶ διαμένω, θεσπέσιον

Ὁμιλίαν τοιαύτην τοῦ Σχολαρίου ἐν τῷ παλατίῳ πρὸ τῆς Ἁλώσεως ρηθεῖσαν τῇ Ἁγίᾳ καὶ Μεγάλῃ Παρασκευῇ ἔτι ἐν τῷ τῶν κοσμικῶν σχήματι τυγχάνοντος σήμερον δυνάμεθα ἵν' ἀναγνώσωμεν ἐν τῇ πρὸ μικροῦ ἐκδοθέντι πρώτῳ τόμῳ τῶν ἔργων αὐτοῦ (σ. 137-149) καὶ ***μετὰ*** τὴν Ἅλωσιν ἄλλους ἐν τῷ ***ναῷ τῆς Παμμακαρίστου (Φετχιγιὲ Δζαμὶ)*** τῷ δοθέντι δι' ἐγκατοικίαν τοῦ Πατριάρχου τῶν Ὀρθοδόξων μετὰ τὸν τῶν ***Ἁγίων Ἀποστόλων (Φατίχ)*** γραφέντας ἢ ἀναγνωσθέντας ***ἐπὶ τῇ Ἁλώσει τῆς Πόλεως καὶ τῇ παραιτήσει τοῦ Πατριαρχείου***. Ἐπειδὴ δὲ ὁ λόγος ***περὶ Ὀρθοδοξίας*** ἐν τῷ μέρει τούτῳ σημειωθήτω ὅτι ὁ Γεννάδιος αὐτὸς διέσωσεν ἡμῖν ἐν κώδικι χαρτώῳ αὐτογράφῳ τεθησαυρισμένῳ δ' ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Παντοκράτορος ἐν Ἄθῳ καὶ ὁμιλίαν ρηθεῖσαν ***δύο*** ἔτη πρὸ τῆς Ἁλώσεως ***«εἰς τὴν ἑορτὴν τῆς Ὀρθοδοξίας ἐν τῇ πρώτῃ Κυριακῇ τῶν νηστειῶν»*** [1].

Ἐν τῷ μέρει τούτῳ καθῆκόν μου θεωρῶ ἵν' ἀναγράψω εἴδησιν νέαν σαφεστέραν ὅτι ὁ Γεννάδιος, οὗ τὴν στάσιν ἐπὶ τῇ ἑτοιμασθείσῃ κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1452 (ἤτοι ἑξάμηνον πρὸ τῆς ἀποφράδος ἡμέρας τῆς Ἁλώσεως) καινοτομίᾳ τῆς Ὀρθοδόξου πίστεως (ἱερουργίᾳ Ἰσι-

---

δῶρον, τὸν πρὸ ὀλίγου ἐκδοθέντα πρῶτον τόμον τῶν ***Ἁπάντων*** «Γεωργίου τοῦ Σχολαρίου» (Paris, 1928), ᾧ συνῆπται καὶ τὸ τοῦ σοφοῦ δωρητοῦ μεταξὺ τῶν ἐκδοτῶν ὄνομα. Ἀνεμνήσθην τὰς πρὸ δεκάδος ἐτῶν καὶ πλέον εἰς μαθητάς μου τελειοφοίτους τῆς Μ. Γ. Σχολῆς ἀρίστους ἁγιορείτας ὑποδείξεις περὶ Γενναδίου (Παντοκρατορηνούς, Ἰβηρίτας) διὰ τὴν ἑορτὴν τῆς Ὀρθοδοξίας, περὶ ἧς ***ἰδιαίτατα*** ἐνδιεφερόμην, ὡς δῆλον ἔκ τε παλαιῶν καὶ δὴ τῆς νῦν δημοσιεύσεώς μου. Ἐκ τῆς τιμίας προσφορᾶς προσφέρω ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ πρὸς διασάφησιν τάδε: Ἐν τῷ ***Θρήνῳ*** Γενναδίου (ἐκ τῆς μονῆς τοῦ τιμίου Προδρόμου ἐν τῷ ὄρει τοῦ Μενοικέως παρὰ τὰς Σέρρας) ***«πῶς ἔχω μνησθῆναι τῶν ἀκροατηρίων ἐκείνων ἀδακρυτί, τοῦ βασιλέως, » τῶν ἀδελφῶν, τῶν μεγιστάνων, τῶν ἐπισκόπων, τῶν ἀπὸ τοῦ κλήρου, » τῶν μοναχῶν, τῶν ἐξ ἀγορᾶς, τῶν ἀστῶν, τῶν ξένων, οἷς ἐν τῷ τρι- » κλίνῳ προκαθημένοις τὸν θεῖον λόγον ὡμίλουν;»*** [κατὰ τὸ 1460] σελ. 289. ἐπὶ δόξῃ τῆς ἀληθείας ἐγένοντο αἱ διαλέξεις, καὶ τῇ δόξῃ τοῦ Γένους ἀμύνοντες. Μὴ λησμονήσωμεν τὰ ἐκ τῆς μονῆς τοῦ Παντοκράτορος [=Ζεϊρὲκ Δζαμὶ] λόγια αὐτοῦ· τὴν πίστιν πεπράκαμεν, ἀζυμῖται ἐγεγόναμεν... Ὅρα κατωτέρω § 15.

1. Δημοσιεύεται ἐν σ. 102—122 τῶν ***Ἁπάντων*** Ὅρα σ. XXXIII τῆς Εἰσαγωγῆς (Introduction). Καὶ δεύτερον λόγον ἐπὶ τῇ ***Ὀρθοδοξίᾳ*** ὅρα ***αὐτόθι*** σ. XLVII. Ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τῆς Ὀρθοδοξίας ὅρα τὰ ἐν τῇ Φλωρεντίνῃ Συνόδῳ, ἔκδ: Creygton R. Hist: Consilii Fiorentini Sectio XII σ. 311. Hagae Comitis MDCLX.

δώρου ἐν τῇ ἁγίᾳ Σοφίᾳ) πάντες γινώσκομεν, κατὰ τὴν 27 Νοεμβρίου ἀπηύθυνε παραινετικὴν ἐγκύκλιον **«τοῖς εὐγενεστάτοις πολίταις τῆς Κ)Πόλεως ἅπασιν, ἱερωμένοις καὶ κοσμικοῖς**, ἥτις, «διεδόθη αὐθημερὸν εἰς ὅλην τὴν πόλιν εἰς ἴσα πολλὰ μεταγραφεῖσα» πρὸς ἐνδυνάμωσιν τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας [1] ἤτοι πρὸς στήριξιν τῆς Ὀρθοδοξίας.

Τὸ ***ἐπ' ἐκκλησίας διδάσκειν***, ὡς ἡ μέχρις ἡμῶν συνήθεια μαρτυρεῖ, ἐθεωρεῖτο καὶ ἀπὸ θρησκευτικῆς καὶ ἐθνικῆς ἀπόψεως σοφὸν καὶ ἐπιβεβλημένον μάλιστα. Τῷ καθήκοντι τούτῳ καὶ οἱ μετὰ ταῦτα Πατριάρχαι καὶ ἡγούμενοι τοῦ λαοῦ ἠκολούθουν, δὲν ἀφίσταντο τῆς διδασκαλίας τοῦ θείου λόγου, ἔστω καὶ ἂν εἶχον νηπιώδη γνῶσιν τῶν λεγομένων ὑπὸ τῶν θείων παιδαγωγῶν. Βεβαίως εἶχον ὑπ' ὄψιν τοὺς ***Ὅρους*** τοῦ Μεγάλου Βασιλείου (ο΄) περὶ τῶν τὸ κήρυγμα τοῦ Εὐαγγελίου ἐγχειριζομένων, ὧν βάσις οἱ Πατέρες καὶ τὰ ρητὰ τῶν Ἁγίων Γραφῶν, καὶ ***πότε*** καὶ ***τίνας*** καὶ ***τί*** διδάσκειν ***καὶ πῶς*** ἑαυτοὺς προκατορθοῦν τοὺς τοιούτους χρή· ***καὶ ὅπως*** ἐν τῷ κηρύγματι παρρησιάζεσθαι, ***πῶς*** ἐπιμελεῖσθαι τῶν πεπιστευμένων ***καὶ ποίᾳ*** διαθέσει ***καὶ περὶ*** ποῖα σπουδάσματα προηγουμένως καταγίνεσθαι... ***καὶ ἐπὶ ποῖον*** μέτρον ἄγειν καὶ ὁδηγεῖν τοὺς διδασκομένους ***καὶ σκοπεῖν ὁποῖον ἔσται τὸ τέλος*** τῆς ὅλης διδαχῆς, ὅπερ μενεῖ εἰς τὰς καρδίας τῶν ἀκροατῶν, τῶν ἐκκλησιαζομένων ἀποχωρούντων ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ περιβόλου, ***ὁποῖον*** ἔσται τὸ ἐπισφράγισμα, τὸ συμπέρασμα ἐκ τῆς ὅλης οἰκονομίας τῆς ὁμιλίας, καὶ πόσοι ἀναλγησίαν νοσοῦντες ἀπέρχονται τὴν καρδίαν μὴ ἀνάλγητον λιπόντες.

Καλὸς καὶ ἔμπειρος ἱεροκῆρυξ εἶναι ἱκανὸς μάλιστα ἐὰν συντρέχωσι καὶ περιστάσεις, εὐκαίρως ἵν' ἀνάπτῃ, δὲν λέγω ἐξάπτῃ, τὸ καταπεπονημένον καὶ ὑπὸ τῶν περιστάσεων ἀποψυχωθὲν αἴσθημα τοῦ ἐκκλησιάσματος καὶ ἐμψυχώσῃ αὐτό. Καὶ τί δὲν ὀφείλει τὸ ἔθνος εἰς τὰς πατριαρχικὰς ἱερουργίας καὶ ὁμιλίας ; Ὁ Κρούσιος ἀναφέρει, κατ' ἀνακοινώσεις τοῦ Γερλαχίου ἐκ ΚΠόλεως, ὅτι εἰς ταύτας «a Turcis, nihil, quod sciam, molestantur». (οὐδόλως... παρηνωχλοῦντο..) [2]. . . Ἀλλὰ παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ σημεῖον τοῦτο. Ἡ τότε

1. ***Αὐτόθι***, ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ ἐκ κώδ : Παρισίων αὐτογράφου σ. XVII—XVIII. Ὁ ἴδιος ὁ Σχολάριος σημειοῦται «Ταύτῃ τῇ ἡμέρᾳ, διεδόθη τὸ παρὸν εἰς ὅλην τὴν πόλιν εἰς ἴσα πολλὰ μεταγραφὲν πρὸ ἓξ μηνῶν τῆς ἁλώσεως ἐν ***κθῃ*** τοῦ μαΐου γενομένης».

2. Turcograec: σ. 197....

λογοκρισία δὲν εἰσήλαυνεν εἰς τὰ ἱερὰ καὶ ἄδυτα τῆς ἱερουργίας καὶ εἰς τοὺς κώδικας τῶν Πατριαρχείων ὡς σήμερον.

§ 6. Ὁ Κρούσιος εὐτυχῶς—διότι ἄνευ αὐτοῦ καὶ τῆς ἐπιμόνου καὶ λεπτολόγου ἀλληλογραφίας αὐτοῦ—«**ἦν τῆς Ἑλλάδος φωνῆς καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους θαυμαστής τε καὶ φίλος ὡς οὐδεὶς τῶν ὁμοεθνῶν**» [1] οὐδεμίαν ἴσως ἀληθῆ καὶ αὐθεντικὴν γνῶσιν θὰ εἴχομεν τῶν λεπτομερειῶν τούτων—ὁ Κρούσιος λέγω διέσωσεν ἡμῖν ὅτι ὁ φιλόκαλος Πατριάρχης Ἱερεμίας ὁ Β′ ὁ Τρανός, ὡς εἶχε πόθον καὶ ἀγάπην, «ἔπεσεν εἰς τὴν μελέτην τῆς θείας Γραφῆς καὶ νύκτα καὶ ἡμέρα »ἐσπούδαζε καὶ σπουδάζει θεολογικὰ φιλοσοφικὰ καὶ ἄλλα πολλὰ »μαθήματα καὶ ἐκκλησιαστικά.—Καὶ ὡς Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης »καὶ πατὴρ καὶ διδάσκαλος δὲν ἔπαυσεν οὐδὲ παύει νὰ διδάσκῃ καὶ »νὰ κηρύττῃ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ πρὸς πάντας τοὺς εὐσεβεῖς διὰ τὴν »σωτηρίαν αὐτῶν, καθὼς ἔκαμναν οἱ σοφώτατοι παλαιοὶ πατριάρ»χαι» [2]· οἱ πρὸ αὐτοῦ.

Τὸ κηρύττειν τὸν θεῖον λόγον ἦτο ἄνωθεν σοφὸν καὶ σωτήριον. Κατὰ τὰς ἁγίας τῶν μεγάλων Νηστειῶν ἡμέρας—τῆς Τεσσαρακοστῆς π.χ. —ἰδίως καὶ κατὰ τὰς ἐπισήμους ἑορτὰς (Festis solennibus) 3 ὡς τὰ Χριστούγεννα, τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, τὸ Πάσχα, τῆς Ἀναλήψεως, τὴν Πεντηκοστήν, τὴν ἑορτὴν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων [4] τῆς Παναγίας

1. Turcograec: σ. 516, ὡς ἄλλοτε συνέλεξα.

2. Turcograec: Ἐκκλησιαστ: Ἱστορία σ. 180.=Histor: Patriarch. ἔκδ: Βόννης, 1849, σ. 197. Σχετικαὶ σημειώσεις καὶ τοῦ Κρουσίου ἐν Turcogr: σ. 205, καθ' ἃς ἠκροᾶτο καὶ τῶν παραδόσεων τοῦ Ζυγομαλᾶ, ὡς ἔπραττον καὶ ἄλλοι πατριάρχαι. Ὁ Ἱερεμίας **τρὶς** ἐπατριάρχευσε. Τὸ γ′. τῷ 1586—1595. Πρὸς τῷ ***Σχεδιάσματι*** τοῦ ***Σάθα***, βλέπε καὶ τὴν Προσωπογραφίαν αὐτοῦ ὑπ' ἐμοῦ ἐν ***Ἐκκλησ: Ἀληθείας***, τόμῳ τοῦ 1894.

3. Ὁ Γερλάχιος ἐν τῷ ***Ἡμερολογίῳ*** (σ. 166) ἀναφέρει ὅτι οἱ Ἕλληνες κατ' ἔτος ***δώδεκα*** ἰδιαιτέρας ἑορτὰς ἑορτάζουσι, καθ' ἃς εἰς τοὺς ναοὺς αὐτῶν ἐν ἰδιαιτέρῳ ἀναλογείῳ ἡ εἰκὼν τῆς Ἑορτῆς πρὸς ἰδίαν προσκύνησιν τοῖς πιστοῖς προβάλλεται· ταύτας μάλιστα καὶ ὀνομάζει παρενθεὶς τὰς ὀνομασίας καὶ δι' ***ἑλληνικῶν*** χαρακτήρων ἐν μέσῳ ἐκείνῳ τῷ ἀρχαιοπινεῖ γερμανικῷ κειμένῳ.

4. Ὁ ***Ἀθ: Πατελάρος*** τῷ 1651 ὡμίλησεν εἰς τὸν πατριαρχικὸν ναὸν ἐπὶ τῇ ἑορτῇ ταύτῃ θέμα λαβὼν τὸ κατὰ τῆς ***Ἀρχῆς τοῦ Πάπα***, ἑρμηνεύσας τὸ «σὺ εἶ Πέτρος καὶ...» Κατὰ σύμπτωσιν λίαν περίεργον παρὼν ἦτο ἐν τῇ Διδαχῇ καὶ ὁ ***Ἀθανάσιος ὁ Ῥήτωρ***, ὁ λατινόφρων Κύπριος. Ἀφορμηθεὶς ἐκ τῆς διδασκαλίας τοῦ πατριάρχου ἔγραψε καὶ αὐτὸς μετὰ ταῦτα ***ὑπὲρ*** τῆς ἀρχῆς τοῦ πάπα καὶ καθύβριζε τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν.

Ἐν φύλλῳ ***ιβ′*** τοῦ προλόγου, ὃν ἐν ***Τόμῳ Χαρᾶς*** (αχψε, μέγα σχῆμα)

(Κοίμησ: καὶ τῶν Εἰσοδίων) κλ. ἐν τοῖς λοιποῖς ναοῖς καὶ δὴ ἐν τῷ Πατριαρχικῷ ναῷ συχνότερον (frecquenter in Patriarchio), ὅπου συνέρχεται ἄπειρον ἐκκλησίασμα, οὐδέποτε ἔλιπε τὸ κήρυγμα. Καὶ εἰς τοὺς ἄλλους τοὺς κυριωτέρους ναούς, εἰς οὓς καὶ ὁ Πατριάρχης μεταβαίνει ἵνα χοροστατήσῃ ἢ λειτουργήσῃ, τὸ κήρυγμα δὲν ἔλιπεν, ἡ λειτουργία δὲ διεξήγετο μεγαλοπρεπέστατα (magna solemnitate celebratur) [1], συνήθως μετὰ δώδεκα ἱερέων καὶ ἐν μεγάλῃ συρροῇ εὐσεβῶν τηλικαύτῃ μάλιστα, ὥστε κατὰ τὰς Πατριαρχικὰς ταύτας παραστάσεις παρεφύλαττον ***Γενίτσαροι*** πρὸ τῶν πυλῶν τοῦ ναοῦ ἱστάμενοι, ἐπιστατοῦντες εἰς τὴν τάξιν καὶ ὁδηγοῦντες εἰς τὴν εἴσοδον τούς τε ἐπισήμους καὶ τὸ συρρέον πλῆθος, εἰς τὸ ὁποῖον δὲν ἦτο δυνατὸν καὶ ὁ χῶρος τοῦ ναοῦ ἵνα ἐπαρκέσῃ [2], ὡς γίνεται ἔτι καὶ σήμερον. Δὲν εἶναι ἴσως ἄγνωστον ὅτι καὶ ἐν αὐτῷ τῷ Πατριαρχείῳ δύο ἢ τρεῖς Γενίτσαροι φρουροὶ ὑπῆρχον μεταξὺ τῶν ἡμετέρων κλητήρων μέχρι πρὸ ἑκατόν που ἐτῶν.

§ 7. Ἐκ τῆς ***Τουρκογραικίας*** τοῦ Κρουσίου, ἐκ τοῦ ***Ἡμερολολίου*** τοῦ Γερλαχίου, ἐκ τινων ἀκόμη ἄλλων σημειωμάτων οἱονεὶ παρερριμμένων καὶ ἐν τοῖς ἐντύποις ἀκόμη τοῦ ἀκαμάτου καὶ ἀληθῶς χαλκεντέρου Κρουσίου δυστυχῶς σπανιωτάτοις συλλέξας ἔχω ὀλίγας περὶ τοῦ κηρύγματος πληροφορίας, τὰς ὁποίας ἂν καὶ οὐχὶ εὐπρεπῶς ἴσως τεταγμένας καὶ ἀνακοινοῦμαι ἐνταῦθα εὐκαιρίας ἐπιλαβόμενος, κατὰ συμβουλὰς φίλων, συμβουλαὶ δὲ φίλων ἀληθῶν καλλίστας φέρουσιν εὐεργεσίας.

ὁ πατριάρχης Δοσίθεος προέθετο κατὰ μῆνα Μάϊον, τοῦ Τόμου τυπωθέντος κατὰ Σεπτέμβριον, ἀναγινώσκονται ἐν ἐκτενεῖ περιλήψει τὰ ἄνω. Ὅρα καὶ Legrand, Bibl. Hellén: δευτέρας σειρᾶς τ. II σ. 82. ***Ἀθανασίου Ῥήτορος ἱερέως τοῦ Βυζαντίου.*** Ἀντιπατελλάρος, Parisiis 1655.

1. Κατὰ τὰς ἑορτὰς ταύτας συνελέγοντο καὶ τὰ ἐλέη. Ὁ Κρούσιος ἐννοεῖ βεβαίως τοὺς ἐκτάκτους δίσκους. Ἀναγράφεται μάλιστα καὶ ἡ λεπτομέρεια, ὅτι τὰ εἰς τοὺς δίσκους ριπτόμενα κερμάτια ἦσαν 1, 2 ἢ 3 δουκᾶτα, ὅτι ἄλλοι ἔδιδον δέκα ἢ εἴκοσιν ἢ καὶ περισσότερα ἄσπρα, οἱ δὲ μὴ δυνάμενοι οὐδέν. (—pauperiores vero, nihil.—)

2. quibus importunos hujusmodi prohibendi potestas est... Turcogr: 197. Ἐν δὲ τῷ Tagebuch τοῦ Γερλαχίου (σ. 167) ὑπάρχει περιγραφὴ πατριαρχικῆς λειτουργίας ἐν τῇ ***Χρυσοπηγῇ***, ναῷ τοῦ Γαλατᾶ. Τὰ τῆς χειροτονίας ***Γαβριὴλ τοῦ Φιλαδελφείας*** ἐν τῇ Παμμακαρίστῳ (18 Ἰουλίου 1577) ἐκ τοῦ ***Ἡμερολογίου*** κατ' ἐλευθέραν μετάφρασιν μετέδωκα ἐν τῷ ***Νέῳ Ποιμένι*** ΚΠόλεως, ἄξια ἵν' ἀποδείξωσιν ὅτι ἡμεῖς τὰ ἀρχαῖα ἔτι καὶ νῦν κρατοῦμεν.

Ὁ Πατριάρχης, ὡς εἶπον, ἔδιδε τὸ παράδειγμα καὶ εἰς τὸ κήρυγμα. ***Δύο*** ἢ ***τρεῖς*** ὡμίλει ***Ὁμιλίας*** ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ***αὐτοῦ*** (in sua ecclesia), ἤτοι ἐν τῷ Πατριαρχικῷ ναῷ τῆς ***Παμμακαρίστου (Φετχιγιὲ δζαμί***, νῦν), ὃν εἰρήσθω ἐν παρόδῳ ἀνεκαίνισεν, ηὐτρέπισε [1] καὶ ***λαμπρότατον καὶ πάντερπνον κατέστησε :*** κελλίον πατριαρχικὸν ἀνεγείρας καὶ δι᾽ ἀναπαύσεις πολλῶν ἀρχιερέων καὶ ἄλλων τιμίων προσώπων, ἐν γλώσσῃ οὐχὶ καταληπτῇ ὑπὸ τοῦ πλήθους, ***ἐὰν μὴ*** ἐν τῷ μεταξὺ δὲν ἀνεμιγνύοντο καὶ λέξεις τῆς συνηθείας, βαρβαρικαί. Ὁ Ἰωάννης Ζυγομαλᾶς μόνον ***τρεῖς ἢ τέσσαρας*** ἐν διαστήματι δύο μηνῶν εἰς τὰς ἐκκλησίας τοῦ Γαλατᾶ, ἤτοι τοῦ Πέραν [2] ὡμίλησεν ·Ὁμιλίας. Ταῦτα κατὰ τὰς ἐγγράφους ἀνακοινώσεις τοῦ Γερλαχίου ἐκ Κπόλεως [3].

§ 8. Ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐκηρύσσετο τακτικῶς, ἐκαλλιεργεῖτο παρὰ τῷ Ὀρθοδόξῳ λαῷ, ὅστις φαίνεται δὲν ἐδυστρόπει οὐδ᾽ ἐχαλέπαινεν, ἐὰν ὁ λόγος ἦτο ***καὶ*** μακρός. Ἢ οἱ λόγοι τῶν τότε χρόνων ἦσαν γλυκεῖς καὶ μετά τινος εὐχαριστήσεως ἠκούοντο, ἤτοι ἢ οἱ ἱεροκήρυκες ἦσαν ἄξιοι καὶ περὶ θέματα ἀρεστά, καταληπτὰ ἠσχολοῦντο καὶ εὐχαρίστως ἠκούοντο, ἢ οἱ ἀκροαταὶ ὄντες ὑπομονῇ κατωχυρωμένοι δὲν ἐθεώρουν τὸν χρόνον τῆς τοιᾶσδε ἢ τοιᾶσδε ἀκροάσεως ἀπολωλότα, μὴ τυρβαζόμενοι περὶ πολλά, ὡς οἱ τῆς σήμερον. Σοφώτατος Πατριάρχης, Κύριλλος ὁ Λούκαρις ἐν ταῖς ***Ὁμιλίαις*** αὑτοῦ ἀπέφευγεν, ὡς βεβαιοῖ ὁ εἰδικῶς διεξελθὼν τὸ περ εχόμενον τῶν διδαχῶν Χρυσόστομος ὁ Παπαδόπουλος (νῦν Μακαριώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος) εἰδικὴν ἐξέτασιν δογματικῶν ζητημάτων καὶ διέτριβε περὶ ἠθικὰ πρακτικὰ θέματα [4].

Τὸ κήρυγμα ἐγίνετο καὶ ὑπὸ προσώπων μὴ ἐχόντων ἴσως τ᾽ ἀπαιτούμενα προσόντα, καὶ δι᾽ ἀναγνώσεως λόγων ἀπὸ ἀρχαίου χειρογρά-

1. Turcogr. σ. 180—181.

2. *Αὐτόθι*, σ. 197.

3. Ὅρα περὶ Σωφρονίου πατριάρχου (1780) τί γράφει ὁ Κούμας ἐν ὑποσημειώσει τῆς 17 § ἐνταῦθα.

4. Ὁ σοφὸς φίλος κ. Χρυσόστομος ἐμελέτησεν ἐν τοῖς χειρογράφοις τοῦ ἐν ΚΠόλει Ἱεροῦ Μετοχίου τοῦ Π. Τάφου τοὺς κώδικας τοὺς περιέχοντας καὶ ἰδιογράφους Διδαχὰς τοῦ Λουκάρεως καὶ ἐδωροφόρησεν ἡμῖν τῶν Διδαχῶν τούτων *Πίνακα* χρησιμώτατον, ἐν ᾧ καὶ τὸ *ἔτος* καὶ ὁ *μὴν* καὶ ἡ *ἡμέρα* καὶ ὁ *τόπος*, ἐν ᾧ ἐξεφωνήθησαν ἀναγράφονται. (Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως : Πίναξ Ὁμιλιῶν... Ἀλεξανδρεία 1913). Εἶναι δὲ τοσούτῳ μᾶλλον εὐτύχημα ἡ ὑπόδειξις αὕτη, διότι ἀπὸ ἐτῶν ἡ Βιβλιοθήκη τοῦ Ἱ. Μετοχίου εἶναι κεκλῃσμένη, ἀπρόσιτος, ἡ δὲ τύχη αὐτῆς ἄδηλος.

φου· ἀντιγεγραμμένων ἢ ἀποστηθιζομένων ἢ ἀπὸ ἐντύπου τοιούτων Συλλογῆς· διότι τοιαῦται συλλογαὶ ἐν καιρῷ τυπωθεῖσαι ἦσαν πρόχειροι, ὡς ἡ τοῦ βιβλίου τοῦ ὀνομαζομένου **Θυσαυρὸς** (οὕτω) τοῦ ὑποδιακόνου **Δαμασκηνοῦ τοῦ Θεσσαλονικέως** ἐν Βενετίᾳ κατὰ τὸ 1570 τύποις ἐκδεδομένου· ἐν ᾧ 42 περιέχονται λόγοι [1] «ἀναγκαῖον ἔκρινα... λέγει ὁ Δαμασκηνὸς ἐν τῷ προλόγῳ τῆς ἐκδόσεως ταύτης, πεζοῖς τισι λόγοις τὴν «Γραφὴν εὔληπτον τοῖς ἐντυγχάνουσι δρᾶσαι καὶ μάλιστα τοῖς αἰτήσασιν, ... πλὴν οἱ ἐντευξόμενοι ἀνὰ χεῖρας λαμβάνοντες, εὔχεσθε καὶ σύγγνωσθε τῆς ἀμαθείας, καὶ οἱ κρεῖττον ἐπιστάμενοι εἰσφερέτωσάν τι παρ' αὐτῶν τῇ δέλτῳ ταύτῃ, ἔμοιγε γὰρ οὐχ ὅσον ἦν τῆς ἀξίας, ἀλλ' ὅσον τῆς σαφηνείας τοσοῦτον ἐσπούδασταί τε καὶ γέγραπται.» Αὐτὸς ὁ Σχολάριος ἔγραφε καὶ ἀνεγίνωσκε λόγους [2], ὡς ἐπὶ τῇ Μεταστάσει τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου ἐν τῇ **Παμμακαρίστῳ** κατὰ τὸ 1464: αὐτὸς ἀφῆκεν «**Ὁμιλίας σχεδιασθείσας ὑπ' »αὐτοῦ ἵνα ἀναγινώσκωνται ἐν ταῖς ἐκκλησίαις καθ' ἑκάστην »Κυριακὴν ἐκ διαδοχῆς μετὰ τὸ ἄριστον, συναγομένων τῶν ἐνο-»ριτῶν ἐν ἑκάστῃ ἐκκλησίᾳ, πᾶν ἀναγκαῖον περιέχουσαι**» [3]. Ἄλ-

---

1. Τοῦ βιβλίου περιγραφὴ παρὰ L e g r a n d, Bibliogr: Hellénique [1] τ: II σ. 12—16. Ὁ Legrand ἐν ὑποσημειώσει ἀναφέρει ὅτι τοῦ ***Ἀλβέρτου Μαρίνου*** λόγοι 28 φυλάσσονται ἐν τῇ Μαρκιανῇ βιβλιοθήκῃ· διότι ἕτεροι **ἐξ** συμπεριελήφθησαν ἐν τῇ σειρᾷ τῶν 42 τοῦ Θυσαυροῦ. Τὴν σειρὰν 25η εἶναι ἡ ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τῆς Ὀρθοδοξίας.

Ἐνταῦθα κρίνω ἄξιον ἵνα ὑπομνήσω ὅτι καὶ πρότερον κατὰ τὸ 1560 ἐξεδόθησαν καὶ αἱ ***Διδαχαὶ*** Ἀλεξίου τοῦ Ραρτούρου... «ἑρμηνευθεῖσαι παρ' » αὐτοῦ εἰς ***κοινὴν*** διάλεκτον πρὸς μεγίστην ὠφέλειαν παντὸς τοῦ χριστω-» νύμου λαοῦ». L e g r a n d, Αὐτόθι 1 I σ. 308. Αἱ Διδαχαὶ ὅλαι δέκα καὶ πέντε. Πέμπτη τὴν σειρὰν ἡ τῆς Ὀρθοδοξίας. Καὶ ὁ Κρούσιος, λέγει ἐν τῇ T u r c o g r a e c i a σ. 250 ὅτι αἱ διδαχαὶ αὗται ἦσαν doctae et pulchrae conciones· διεξῆλθε ταύτας ἐν Ἐσλίγγῃ, ὅπου εἶχε καταφύγει ἐκ Τυβίγγης, διότι ἔκλεισεν τὸ Πανεπιστήμιον propter pestem ἀπὸ τῆς 15 29 Δεκεμβρίου τοῦ 1571.

2. Ὅρα: ***Ἁπάντων*** Γεωργίου τοῦ Σχολαρίου ὑπὸ Siderides X καὶ Jugie τ: Α' σ. 197, Paris, 1928.

3. ***Λάμπρου Σπ:*** Παλαιολόγεια, 1912 τ: Β'. σ. 129. Πλὴν τῶν ἑκατοντάδων Ὁμιλιῶν τοῦ Λουκάρεως, περὶ ὧν εἶπον, σημειωθήτωσαν καὶ ***ὑπερδιακόσιαι*** Ὁμιλίαι τοῦ Μαργουνίου εἰς τὰς κατ' ἐνιαυτὸν λεγομένας δεσποτικὰς καὶ θεομητορικὰς ἑορτάς, ὧν κατὰ τὸ 1598 γράφων ὁ ἴδιος εἰς τὸν φίλτατον αὐτοῦ Ἐσχέλιον εἰς Αὔγουσταν ἐπεζήτει τὴν ἔκδοσιν. (Βλέπε L e g r a n d, Bibl: Hellénique 1 τόμ. Β'.) σ. LXXVIII.

λως συνηθέστατα in diebus Quadragesimae concionantur memoriter ἀπὸ μνήμης δῆλα δή οὐχὶ δὲ ἀπὸ τετραδίου.

Κατ' ἄλλην ἐπιστολιμαίαν ἀνακοίνωσιν ἐκ ΚΠόλεως τοῦ Γερλαχίου (17 Μαΐου 1576) ὁ Πατριάρχης ἐν εὐθέτῳ καιρῷ τρεῖς ἢ τέσσαρες Ὁμιλίας ἐν τῷ Πατριαρχικῷ Ναῷ ἐξεφώνησε καὶ δὴ ἐν γλώσσῃ κοινῇ καὶ τοῖς πᾶσι καταληπτῇ (lingua vulgari omnibusque intellecta) ἵνα τὴν πάτριον εὐσέβειαν στηρίζῃ καὶ τὴν ἠθικήν, ἀπὸ τῆς ἀσεβείας δὲ καὶ ἀνηθικότητος τοὺς πιστοὺς ἀπομακρύνῃ (κατὰ τὸ 1575). Ἀλλὰ καὶ κατὰ Φεβρουάριον (26) τοῦ τρέχοντος ἔτους (=1576), συνεχίζει ὁ Γερλάχιος, ὁ μέγας ἑρμηνευτὴς ὡμίλησε περὶ τῆς ἐσχάτης κρίσεως. Ὁ πατριάρχης Ἱερεμίας εἶχεν ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ αὐτοῦ καὶ τὸν μοναχὸν ***Ματθαῖον***, ἄνδρα πεπαιδευμένον (non indoctus), ὅστις κατὰ τὴν μεγάλην Τεσσαρακοστὴν ἐκήρυττε τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, περὶ οὗ κατωτέρω ἐν οἰκείῳ μέρει γίνεται λόγος 1. (Ὅρα § 12).

---

1. T u r c o g r: 197.

Ἐνθυμοῦμαι ὅτι ὁ σεβασμιώτατος ἐκεῖνος μητροπολίτης Ἴμβρου—Μηθύμνης ὁ γλυκύτατος ***Νικηφόρος Γλυκᾶς***, ὁ σὺν τῇ ἐπιστήμῃ καὶ μελέτῃ καὶ φύσει δώρημα ἄνωθεν τὴν ῥητορικὴν ἔχων, μόνον δὲ σώματος εὐρωστίαν μὴ ἐμφανίζων, οὐχὶ ἐξ ἐκείνων οἵτινες δρῶντες τὰ αἴσχιστα λόγους τοὺς ἀρίστους ἀσκοῦσι ἐκφωνήσας, ὡς αὐτὸς ἐξομολογεῖται εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματα αὐτοῦ, κατὰ τὰς δύο Κυριακὰς τῶν Νηστειῶν (τοῦ 1872) δύο Ὁμιλίας προσεπάθησεν ἵνα δώσῃ νύξιν περὶ τοῦ ἀμεληθέντος θείου κηρύγματος καὶ τῆς ὑπὸ τὴν ἀνάγκην ταύτην ἐκπαιδεύσεως τῶν κληρικῶν. Ἐγγράφως παρεκάλει τὸν πατριάρχην Ἄνθιμον τὸν ς' (τὸν Κουταλιανὸν) ἵνα ἐνισχύσῃ τὸ κήρυγμα καὶ ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ προστατεύσῃ τὴν Ἱ. Θεολογικὴν Σχολὴν κατὰ τὴν τρίτην ταύτην πατριαρχίαν αὐτοῦ ὡς κατὰ τὰς πρώτας χάριν τοῦ γοήτρου τῆς Ἐκκλησίας, ***διότι*** μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀειμνήστου Τυπάλδου, οὗ καὶ τὸν ἐπιτάφιον Λόγον εἶχεν ἐκφωνήσει, οὐδεὶς ἐφρόντισεν ἵνα μορφωθῶσι ***καλοὶ ἱεροκήρυκες*** Ἦσαν οἱ χρόνοι τοῦ Βουλγαρικοῦ Σχίσματος, δὲν ἔπρεπεν ὅμως ἡ πατριαρχία ἵνα δαπανηθῇ εἰς τοῦτο μόνον, ἐκ τοῦ ὁποίου ὁποία λύσις καὶ ἂν ἐπιτευχθῇ οὐδὲν καλὸν δύναται εἰς τὴν ἡμετέραν Ἐκκλησίαν ἵνα προκύψῃ. Ἐπέμεινεν ἔπειτα καὶ μητροπολίτης ἐκλεγεὶς ἐπὶ τοῦ κηρύγματος, ὅπερ ἐθεώρει ὡς σωστικὸν μέτρον διὰ τὴν Ἐκκλησίαν, ἐὰν καλῶς ἠσκεῖτο. Τοιαῦτα ἐφρόνουν καὶ ἄλλοι πατριάρχαι καὶ ὁ νῦν τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον κοσμῶν Βασίλειος ὁ Γ', ὅστις ἐν ἰδίᾳ περιόδῳ ἐκδόσεως τῆς ***Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας*** εἰς 8ον (1885, 1886) τόσα σοφὰ ἀλλὰ σαφῆ καὶ προσιτὰ διδάγματα ἔγραφε καὶ ἐδίδασκε καὶ μετὰ ταῦτα μέχρι πρὸ τριῶν χρόνων, καθ' οὓς δι' ἀνωτέρους λόγους εἰδικὸς ἱεροκῆρυξ ἀκολουθεῖ αὐτῷ ἐπισκεπτομένῳ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τὸ ὀρθόδοξον πλήρωμα.

Ὁ ἀείμνηστος Γλυκᾶς εἶχεν ἑαυτῷ τάξει ἵνα συνεχίσῃ μελέτην περὶ τῶν ἱεροκηρύκων, τοῦ κηρύγματος, τῆς γλώσσης καὶ τῶν θεμάτων, περὶ ἃ ἐστρέ-

Β'.

§ 9. Ὁ γέρων Ζυγομαλᾶς, κατὰ τὰς ἀνακοινώσεις τοῦ Γερλαχίου, δημοσιευομένας ἐν τῷ ***Ἡμερολογίῳ*** αὐτοῦ, τῇ 11 Δεκεμβρίου τοῦ 1576 μεταβὰς εἰς τὴν γερμανικὴν πρεσβείαν ἐν τῇ μετὰ τοῦ Γερλαχίου συνομιλίᾳ ἀνέφερεν ὅτι οἱ πρόκριτοι τοῦ Πέραν (die vornehmsten zu Pera oder Galata) παρεκάλεσαν αὐτὸν ὅπως κατὰ τὴν προσεχῆ Κυριακὴν (=16 Δεκεμβ.) κηρύξῃ καὶ ὅτι εἶχε κατὰ νοῦν ἵνα λάβῃ ὡς θέμα, τὸν δεῖπνον, ὃν ἐποίησεν ἄνθρωπός τις καὶ εἰς ὃν ἐκάλεσε πολλοὺς ***(Λουκ.*** ΙΔ,16***)*** 1. Ὁ Γερλάχιος ἐν τῷ ***Ἡμερολογίῳ*** προστίθησι καὶ τὴν λεπτομέρειαν ὅτι ὁ Ζυγομαλᾶς καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἐκφωνηθησομένου λόγου ἔδειξε καὶ ὅτι πρὸς ἐξήγησιν καὶ ἑρμηνείαν τοῦ μεγάλου Δείπνου λόγον περὶ τοῦ Χριστοῦ, ἐνανθρωπήσαντος καὶ ἀποστείλαντος τὸν δοῦλον αὐτοῦ ἵνα καλέσῃ τοὺς κεκλημένους... Ἀφ' ἑτέρου καὶ τῇ 22 Δεκεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους ὁ Ζυγομαλᾶς ἐπισκεψάμενος αὖθις τὸν Γερλάχιον μεταξὺ ἄλλων ἐπέδειξε καὶ νέον ***Λόγον*** (Oration oder Rede), ὃν ἔμελλεν ἵνα ἐκφωνήσῃ κατὰ τὴν ἐπικειμένην ἑορτὴν τῆς Χριστοῦ Γεννήσεως. Ἤρχιζε, πληροφορεῖ ἡμᾶς ὁ Γερλάχιος— δι' ἐπικλήσεως τῆς ἀειπαρθένου Μαρίας, ὀνομάζει αὐτὴν ***ἐλπίδα αὐτοῦ [πρβλε*** : τὴν πᾶσαν ἐλπίδα μου***] μητέρα τοῦ Φωτὸς [πρβλε*** :... ἐν ὕμνοις τιμῶντες...***]*** καὶ προβαίνει εἰς τὴν ἑρμηνείαν περὶ τῆς ἐν τῷ Χριστῷ ἑνώσεως τῶν δύο φύσεων, ἀρύεται ἐκ τοῦ Ναζιανζοῦ....

§ 10. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ κηρύγματος ὁ Ζυγομαλᾶς τηρεῖ μέσην ὁδόν, ἤτοι «κηρύττει ἐν γλώσσῃ μέσῃ, κατὰ τὸ ἥμισυ ἀρχαίᾳ (allen Rechten) καὶ κατὰ τὸ ἥμισυ ἐν κοινῇ τοῦ λαοῦ, δη-

---

φοντο αἱ Ὁμιλίαι καὶ συλλέξει κατὰ τὴν τελευταίαν αὐτοῦ συνοδικὴν περίοδον καὶ σημειώσεις οὐκ ὀλίγας καὶ καταρτίσει περικοπὰς ἐκδεδομένων τε καὶ ἀνεκδότων Ὁμιλιῶν καὶ αὐτοῦ τοῦ Λουκάρεως τῶν ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ Ἱ. Μετοχίου τοῦ Π. Τάφου ἀποκειμένων, περὶ ὧν βλέπε ἀνωτέρω ἐν προηγουμένῃ σημειώσει. Καὶ ἦτο ὁ ἀείμνηστος λόγῳ τε καὶ ἔργῳ ὁ ἐνδεδειγμένος διὰ τὴν ἐργασίαν ταύτην. Τί ἀπέγειναν αἱ πολλαὶ αὗται ἐν τετραδίοις σημειώσεις, δι' ἃς ἐπεκούρησαν κατὰ τὴν ἀντιγραφὴν ὁ ἐλλόγιμος καθηγητὴς ἐν Ἱερουσαλὴμ κ. Κ. Ἠλιάδης, ὀλίγον δὲ ἐσθ' ὅτε καὶ ὁ σημειούμενος ταῦτα; Ἔμειναν παρὰ τῷ ἀνεψιῷ αὐτοῦ Χρυσοστόμῳ Γλυκᾷ, νῦν ἰατρῷ;

1. T. Tagebuch σ. 276, στήλη πρώτη. Ἡ παραπομπὴ εἰς τὸ κεφ: καὶ τὸ ἐδάφιον τοῦ Εὐαγγελιστοῦ ἀνήκει αὐτῷ τούτῳ τῷ Γερλαχίῳ καὶ οὐχὶ ἐμοὶ ἀπαλλαγέντι τοῦ κόπου τῆς εὑρέσεως τοῦ οἰκείου μέρους, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τῆς διαπιστώσεως τοῦ πράγματος. ***Πρβλ***: καὶ σ. 278 κ. ἄ. — Τὰ διὰ γωνιωδῶν παρενθέσεων ἐμά.

μώδει (und halb in der gemeinen Poebel Sprache)» Ἐπὶ τοῦ σημείου τῆς παρατηρήσεως ταύτης ἐξαιτοῦμαι τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου τῶν γραμμῶν τούτων εἰς αὐτὴν τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ δημοσιευομένου λόγου· αὐτὸς δότω οἵαν κρίσιν προκρίνει [1].

Ὅτε δὲ πάλιν μετὰ τὰς ἐπὶ τῷ νέῳ ἔτει (1577) ἑορτὰς ὁ Ζυγομαλᾶς τῇ 13 Ἰανουαρίου παρευρεθεὶς ἐν κηρύγματι τοῦ Γερλαχίου μετ' ἀνταλλαγὴν ἰδεῶν ἐπὶ τοῦ κηρύγματος, παρεκλήθη κατ' ἐντολὴν τοῦ Κρουσίου ἵνα ἐγχειρίσῃ εἰς αὐτὸν ὁμιλίαν τινὰ ***ἐν γλώσσῃ Ἑλληνικῇ κοινῇ***, ἀπήντησεν, ὡς βεβαιοῖ ὁ Γερλάχιος ἐν ἰδιαιτέρᾳ πρὸς τὸν Κρουσιον ἐπιστολῇ [2] ὅτι εὐκοπώτερον εἰς αὐτὸν εἶναι καὶ προτιμᾷ ἵνα συντάξῃ ἑκατὸν λόγους ἐν καλῇ ἀρχαίᾳ Ἑλληνικῇ (antiqua) ἢ ἕνα ἐν δημώδει, καὶ ὅτι δὲν ἐπεθύμει ἵνα κοπιάσῃ πρὸς σύνταξιν λόγου ἐν γλώσσῃ βαρβάρῳ. Οἱ λόγιοι Ἕλληνες ἢ Γραικοί, ὡς ἐλέγοντο, εὐχερέστατα μετεχειρίζοντο τὴν ἀρχαίαν, ὡς βεβαιοῖ πάλιν αὐτὸς ὁ Γερμανὸς ἐφημέριος [3].

Τὰς αὐτὰς πληροφορίας μεταδίδει εἰς τοὺς ἐν Τυβίγγῃ καὶ δὴ εἰς τὸν Κρούσιον ὁ ἐν τῇ ἐφημερίᾳ τῆς Γερμανικῆς πρεσβείας τὸν Γερλάχιον διαδεξάμενος ***Σολομὼν Σβάϊγγερ, ὁ Σουηκκῆρος***, οὗ αἱ πρὸς τοὺς ἐν Τυβίγγῃ καὶ τοὺς ἡμετέρους ἐν ΚΠόλει σχέσεις γνωσταὶ καὶ ἐκ τοῦ ἐκδεδομένου ἀκόμη ***Ὁδοιπορικοῦ*** [4]. Ἐν ἰδίῳ κεφαλαίῳ τῶν Ὁδοιπορικῶν τούτων Ἀπομνημονευμάτων τοῦ καθ' Ἕλληνας ***Σιωπικοῦ*** «von der Griechen Religion und geistlichen Personen» ἀναφέρεται ὅτι οἱ «Ἕλληνες συνέρχονται ἑκάστην Παρασκευὴν »καὶ Κυριακὴν εἰς τὰς ἐκκλησίας αὐτῶν... ἵν' ἀκροασθῶσι τῆς θείας

1. Εἰς τὰ ἐμὰ «G e r m a n o g r a e c a» ἐν ὑποσημ: 3 τῆς 41 σελίδος ἔμεινεν ἀδιόρθωτον σφᾶλμα σπουδαῖον : ἐξέπεσεν ἐκ τῆς φράσεως «ἐν ἁπλῇ δημώδει» ἡ προτασσομένη λέξις *οὐχί*. Ἀναγνωστέον «ἐν *οὐχὶ* ἁπλῇ δημώδει» ὡς ἀκριβῶς πολλῷ πρότερον ἐν μικρᾷ σημ: τῆς 400 σελίδος ἐν τῇ ***Ἐκκλησ: Ἀληθείᾳ*** τοῦ 1890 ἵσταται.

2. T u r c o g r: σ. 197.

3. ***Αὐτόθι***, σ. 496. Lingua graeca, Constantinopoli hodie p u r i o r adhuc est, quam aliis in partibus Graeciae: διότι, ἐξακολουθεῖ λατινιστί, ἦτο ἕδρα τοῦ αὐτοκράτορος καὶ εἶναι..... Καὶ αἱ γυναῖκες ἀκόμη [περὶ Ἑλληνίδων ὁ λόγος] (valde diserte et decore) λίαν σαφῶς καὶ κομψῶς τὴν κοινὴν γλῶσσαν ὁμιλοῦσι.

4. Salomon Schweigger... Reisebeschreibung... nach Con)pel und Jerusalem.,.. Gedruckt in Nürnberg... MDCXIII, εἰς 4ον μετ' εἰκόνων. Ὅρα ἐν σ. 213 τῆς ἐκδόσεως ταύτης τοῦ πολυτίμου τούτου βιβλίου. Ὁ Σιωπικὸς ἠκολούθησεν εἰς ΚΠολιν τὸν πρεσβευτὴν Ἰωακεὶμ von Sinzendorff.

»λειτουργίας... Τὸ κήρυγμα τελεῖται κυρίως κατὰ τὰς νηστείας... ὅλαι »αἱ λειτουργίαι (Gottesdienst) τελοῦνται (in pur und fein grie-»chisch.) εἰς καθαρὰν καὶ κομψὴν Ἑλληνικήν, τὴν ὁποίαν ἢ οὐδόλως »ἢ ὀλίγον ὁ κοινὸς λαὸς (gemein Pöbel) ἐννοεῖ. Οἱ κήρυκες μετα-»χειρίζονται ἐν τῷ κηρύγματι κοινοτάτην γλῶσσαν, ἀλλὰ διὰ τὰς πρὸς »στήριξιν τῆς διδασκαλίας αὐτῶν ἐκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ ἐκ τῶν »Πατέρων μαρτυρίας τηροῦσι τὴν ἀρχαίαν...» τὸ ἀρχαῖον δῆλα δὴ κείμενον δὲν μεταβάλλουσιν ἀλλ' ἐξηγοῦσι δι' αὐτοῦ τὴν διδασκαλίαν αὐτῶν καὶ ὁδηγοῦσι τὸ ἐκκλησίασμα πρὸς τὸν σκοπόν, οὗ ζητοῦσιν ἵνα ἐπιτύχωσιν κηρύττοντες.

'Αλλ' ἐπὶ τῇ παρατηρήσει τοῦ Γερλαχίου ὅτι τὸ κήρυγμα ἔπρεπεν ἵνα γίνηται ἐν γλώσσῃ κοινῇ πρὸς ὠφέλειαν αὐτοῦ τούτου τοῦ λαοῦ, ὁ Ζυγομαλᾶς ἀπήντησεν: ὅτι ἤρκει καὶ δύο τρεῖς τῶν ἀκροατῶν ἵνα τὰ κηρυττόμενα ἐννοῶσιν, ἄλλως ἐὰν ἤθελε καὶ ἐνόμιζε τοῦτο σκόπιμον ἠδύνατο ἵνα παρακαλέσῃ τὸν Πατριάρχην ὅπως συστήσῃ καὶ διατάξῃ τοῦ λοιποῦ ἄλλην γλῶσσαν ἐν τῷ κηρύγματι τοῦ Θείου λόγου [1]. Καὶ οἱ ἐκκλησιαζόμενοι δὲν ἠδύναντο ἵν' ἀπαιτήσωσι τοῦτο στοχαζόμενοι τῆς ἰδίας αὐτῶν ὠφελείας; 'Αλλ' εἰς ποίαν ἄλλην γλῶσσαν; Ὁ Πατριάρχης συνεφρόνει εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τῷ Ζυγομαλᾷ; Οὐδὲν λέγει ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ὁ ἐκκλησιαστὴς Γερλάχιος.

§ 11. Ὁ φίλος ἀναγνώστης ἐν τοῖς ἀνωτέρω παρετήρησεν τὴν τοῦ Ἱερεμίου συνήθειαν ἐν ταῖς ἐπ' ἐκκλησίας ὁμιλίαις. Ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ εἰς ἀκοὰς μὴ ἐννοούντων αὐτὸν ἀκουόμενος ὁμοιάζει τὸν ἐπὶ τῶν πετρῶν πίπτοντα καὶ σπειρόμενον σπόρον, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ τὸ πάθημα αὐτοῦ πάσχει. 'Αλλ' ὁ Γερλάχιος—σημειωτέον τοῦτο—ὀνομάζων τὴν γλῶσσαν τῶν ἱεροκηρύκων (antiqua) ***ἀρχαίαν*** δὲν ἐννοεῖ τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικήν, τὴν κλασσικήν, ἀλλὰ τὴν ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν, ἥτις ἐθεωρεῖτο, ἐν σχέσει πρὸς τοὺς χρόνους, περὶ ὧν ὁ λόγος, τοιαύτη, γνωστὸν δὲ ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων τῶν Παλαιολόγων ῥοπὴ πρὸ τὸ ἀρχαΐζον ὕφος καὶ τὸν καθαρμὸν τῆς γλώσσης προβάλλει ἐντονωτέρα, ὥστε διάκρισίς τις καὶ ἀντίθεσις τῆς γραφομένης καὶ λαλουμένης ἐμφανεστέρα καθίσταται, οἱαδήποτε δὲ ἀπόπειρα οἱονεὶ συμβιβασμοῦ τῆς λογιωτέρας πρὸς τὴν ***ὁμιλουμένην***, τὴν ***δημώδη***, τὴν ***ἁπλῆν*** ἢ ***ἁπλοελληνικήν***, τὴν ***κοινήν***, τὴν ***δημότιδα***, τὴν ***ἰδιω-***

---

1. Ὁ Γερλάχιος :«aut si libeat, patriarchae mandent, ut alia lingua » utantur» πρὸς Κρούσιον, 1 Φεβρ. 1577.

τικὴν πρὸ τῆς Ἁλώσεως δὲν προέκοψε [1]. 'Εντεῦθεν δὲ χρονολογεῖται ἡ πρώτη ὁρμητικὴ τάσις ***πρὸς τὴν 'Αναγέννησιν τῶν Γραμμάτων*** ἐν τῇ Δ. Εὐρώπῃ, ἥτις ἀμέσως μετὰ τὴν Ἅλωσιν προάγεται, βαθμηδὸν συμπληροῦται καὶ κατὰ τὸν αἰῶνα, περὶ ὃν ἡ παροῦσα πρόχειρος μελέτη στρέφεται, τελειοῦται, πάλιν τῇ τῶν Ἑλλήνων βοηθείᾳ καὶ τῇ τῶν Εὐρωπαίων προστασίᾳ. Παρ' ἡμῖν δὲ ἀκριβῶς ἡ κατάλυσις τῆς πολιτικῆς ἑνότητος, ἡ εἰσροὴ στοιχείων ξένων ἀπ' 'Ανατολῶν καὶ Δυσμῶν εἰς τὸ θεοφρούρητον κέντρον, ἡ μεθ' ἡμῶν ἀνάμιξις καὶ ἡ ποικίλη ἀναστροφὴ μετ' αὐτῶν ἐπέδρασε φυσικῷ τῷ λόγῳ καὶ ἐπὶ τῆς γλώσσης. Ἡ γλῶσσα δὲν ἦτο δυνατὸν ἵν' ἀποφύγῃ τὴν μῖξιν λατινικῶν καὶ ἄλλων λέξεων καὶ φράσεων φραγκικῶν, σλαυϊκῶν.. [2] 'Απώλετο μὲν ἡ βασιλεία, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἡ 'Εκκλησία, τῇ δυνάμει δὲ τῆς 'Εκκλησίας οἱ ὀρθόδοξοι συνετήρησαν τὴν γλωσσικὴν ἑνότητα, μεθ' ὅλας τὰς τοπικὰς διαλέκτους, ἢ ὀρθότερον εἰπεῖν, μεθ' ὅλα τὰ ἰδιώματα, ἅτινα ἐχώριζον τὸ Ἑλληνικὸν ***κατὰ τὸ φαινόμενον ὅμως***. Διότι Ἕλληνες τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν καὶ πόλεων μεθ' ὅλην τὴν ποικιλίαν τῶν τοπικῶν ἰδιωμάτων συναντώμενοι ἠδύναντο ἵνα συνεννοῶνται 3. Τοῦτο παρετηρήθη καὶ ὑπὸ ξένων. Τὴν Ἑλληνικὴν δὲ διέσωσεν αὐτὸς ὁ χαρακτὴρ τοῦ ἔθνους, τοῦ δημιουργήσαντος αὐτήν, αὐταὶ αἱ ἰδιάζουσαι αὐτῇ ἰδιότητες, δι' ὃ πολὺ ὀλιγώτερον ἢ ἄλλαι νεώτεραι γλῶσσαι ὑπέκυψαν εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ χρόνου καὶ τῶν ξένων καὶ ξενοτρόπων στοιχείων. Ὁ υἱὸς Ζυγομαλᾶς ἐπιστέλλων πρὸς τὸν Κρούσιον περὶ τῆς μετὰ τὴν Ἅλωσιν καταστάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους γράφει διὰ τὸ ἀπασχολοῦν ἡμᾶς σημεῖον καὶ τάδε σχετικά: «[οἱ Ἕλληνες] δεκτικώτατοι εἰσὶν οἱ τοῖς τοιούτοις τόποις

1. ***Πρβλ:*** Λόγους καὶ τοῦ Σχολαρίου.

2. Ὅρα τὰ ἐν τῇ 3ῃ σημειώσει τῆς 1 § ἐνταῦθα.

3 Turcogr: 461–462 τοῦ ***Καβάσιλα Συμεὼν*** πρὸς Κρούσιον ἐκ ΚΠόλεως ἐπιστελλόμενα: «Περὶ δὲ τῶν διαλέκτων τί ἂν εἴποιμι; πολλῶν οὐσῶν » καὶ διαφόρων ὑπὲρ τῶν ἑβδομήκοντα. Τούτων δ' ἁπασῶν, ἡ τῶν 'Αθηναίων » χειρίστη· βουλόμενοι γὰρ εἰπεῖν..... οὓς οἱ τὴν Ἑλλάδα οἰκοῦντες καλῶς τὰ » πολλὰ φθεγγόμενοι, βαρβάρους ἀποκεκλήκασι... 'Εν δὲ τῇ Θεσσαλονίκῃ » καὶ Βυζαντίῳ καὶ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν ἄλλῃ Ἑλλάδι εὑρήσεις καλῶς » τὴν καθ' ἡμᾶς ἰδιωτικὴν φθεγγομένους ἐνίους ὡς καὶ τοὺς πάλαι. Κακεί» νους γὰρ ταύτην (τὴν ἰδιωτικὴν φημὶ) καθάπερ ἡμᾶς προφέροντας ἐν » πολλοῖς, μάλιστα κωμῳδοῖς εὑρίσκομεν. Τούτου χάριν οὐ μιξοβάρβαρον, » ἀλλ' ἰδιωτικὴν τῶν Ἑλλήνων τις ὀνομάσειεν, εἰ καί τινα[ς] τῶν βαρβαρι» κῶν λέξεων... προφέρουσαν. Καὶ ταῦθ' οὕτω μὲν ἔχει. Αὐτὸς δὲ ***μίαν καὶ*** » ***μόνην*** μαθών, ἣν καὶ ἡμεῖς, ***ἁπάσας καλῶς εἴσῃ***».....

»ἐνοικοῦντες, ὅτε διδασκάλου τύχωσι, τῶν μαθημάτων λαμβάνειν, διὰ »τὴν ἐνοῦσαν, ὡς οἶμαι, τῷ Ἑλληνικῷ γένει εὐγένειαν καὶ τὴν κρᾶσιν »καὶ θέσιν τῶν τόπων αὐτῶν, ἃ πλεονεκτήματα εἰσὶ ***θεόθεν ἐμπε-»φυκότα καὶ σχεδὸν ἀνεξάλειπτα*** : τὰ νέφη δὲ τῶν ἐπισυμβαινόντων »καθ' ἡμέραν συμφορῶν, τὸν ἥλιον τῶν καλῶν τούτων λάμπειν οὐκ »ἐᾷ καὶ τὴν σοφίαν θάλλειν [1]». Πρὸς στήριξιν δὲ τῶν ὑπ' ἐμοῦ λεγομένων ἵνα μὴ ἐκτείνωμαι πέραν τοῦ δέοντος εἰς θέμα ἀλλότριον τοῦ ἐμοῦ κύκλου καὶ μάλιστα ἐν ἐρημίᾳ λόγου καὶ βιβλίων ζῶν καὶ γράφων περιορίζομαι εἰς τὴν ὑποβολὴν γνώμης σπουδαιοτάτου ἀνδρὸς τὴν Ἀνατολὴν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ πρώτου ἡμίσεως τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος περιηγησαμένου, τοῦ Pierre Belon du Mans, ὅστις ἰατρὸς ὢν πολλὰ ἠρεύνησε καὶ τῶν ἐρευνῶν αὐτοῦ σπουδαίας μελέτας ἀφῆκε καὶ παρατηρήσεις, dignes d' estre communiquées à notre nation (τῷ γαλλικῷ), ὡς ἐν τοῖς τελευταίοις στίχοις τοῦ προλόγου φέρεται [2]. Καίτοι ἐπικρατεῖ ἀμάθεια (ignorance)... Tous indifférement parlent un language corrompu de l'antique: mais les uns plus elegant que les autres· toute fois leurs parolles approchent plus du bon grec, que les parolles de l'italien n'approchent du Latin. Ceux des villes qni sont sous les Venitiens, parlent aussi bien Italien comme Grec: mais les villageois ne parlent que Grec. Les Grecs n'ont delaissé les antiques appellations des choses appellées par noms propres, sinon es lieux on ils ont esté le plus frequentez des autres nations... κλ. [3]. Ἡ Ἑλληνικὴ ἡ ὁμιλουμένη, ἦτο δῆλα δὴ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους πολλῷ πλησιεστέρα πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικήν, ἢ ἡ ἰταλικὴ πρὸς τὴν λατινικήν, ὡς μετὰ προσωπικὸν ἔλεγχον ὁμολογεῖ ὁ Belon, βεβαιοῖ ἄλλως τε πρὸς τὸν Κρούσιον περὶ διαλέκτων τῆς Ἑλληνικῆς γράφων καὶ ὁ Καβάσιλας [4].

---

1. Turcograec: σ. 94.

2. Les observations de plusieurs singularités ef choses memorables, trouvées en Grèce, Asie, Judée, Egypte, Arabie, et autres pays estrangés, rédigées en trois livres, par Pierre Belon du Mans... de figures. Paris, 1555 εἰς 4ον ἠριθμημένον κατὰ φύλλα.

3. φυλλ. 4β. Δὲν εἶναι ὁ κατάλληλος χῶρος ἵνα μεταφέρω ἐκ τοῦ σπανιωτάτου· τούτου καὶ σπουδαιοτάτου ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις βιβλίου, ὅπερ ἔχω εὐτυχῶς, τὴν συνέχειαν τοῦ ἄνωθι ἐδαφίου καὶ μάλιστα τοῦ *γου* κεφαλαίου τὸ πρῶτον μέρος—language des Grecs—Ἁρμοδιώτεροι ἐπιληφθήτωσαν καὶ τὴν ἐν αὐτῷ ἐξέτασιν.

4. Ὅρα τὰς σημειώσεις τῆς προηγουμένης σελίδος. Ἀνάγνωθι περὶ τῆς

Καὶ συντέμνω τὸν λόγον. Ἡ ***ἐκκλησιαστικὴ*** γλῶσσα, φύλαξ τῶν μνημείων τῆς ὀρθοδόξου πίστεως εἶναι καθαρεύουσα οὐχὶ ὅμως ἄμικτος βαρβαρισμοῦ, ταύτης δὲ κατὰ Κρούσιον ποιοῦνται χρῆσιν οἱ ἱερωμένοι καὶ οἱ λόγιοι ἐν τῇ γραφῇ [1]. Ὁ Ἱερεμίας συνεχίζων τὴν φιλότιμον ἐργασίαν τοῦ Πατριάρχου Ἰωάσαφ τοῦ Μεγαλοπρεποῦς διὰ παντὸς μέσου προσεπάθησεν ἵνα διασκεδάσῃ διὰ διδασκάλων εὐσεβῶν, λογίων, σοφῶν τὴν τῆς ἀμαθίας ἀχλύν, ἥτις ἐπὶ τὰ ἡμέτερα ἐπεκάθητο καὶ εἰς τὴν ΚΠολιν, τὸ κέντρον, τὴν πρωτεύουσαν καὶ τῆς Ὀρθοδοξίας, ἐκάλει τοιούτους διδασκάλους, ὡς ἄλλοτε ἔγραψα, καὶ διὰ τὴν Πατριαρχικὴν Μεγάλην Σχολήν. Τοῦτο καὶ παρ' αὐτοῦ τοῦ Μαργουνίου ὃν προσεκάλει, πληροφορούμεθα [2] **«Αἰσχρὸν γὰρ Ἑλλήνων παῖδας ὄντας Λατίνων ἡττᾶσθαι ἐπὶ σοφίᾳ καὶ τῇ ἄλλῃ παιδείᾳ»** καὶ τυπογραφεῖον μάλιστα ἵνα συστήσῃ προυθυμήθη πρὸς διάδοσιν τῶν γραμμάτων, ὡς γινώσκομεν τοῦτο ἐξ ἀνακοινώσεως πρὸς τὸν Κρούσιον [3].

§ 12. Ἀλλὰ καὶ ἄλλοι ἱεροκήρυκες ἐν ***καθαρωτέρᾳ γλώσσῃ*** ὀλιγώτερον τοῖς πολλοῖς καταληπτῇ ἐδίδασκον καὶ ἐπέμεινον ἵνα διδάσκωσιν. Ὁ μοναχὸς ***Ματθαῖος***, ὁ λόγιος, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Μητροπολίτου Βερροίας, ὁ διδάσκαλος τοῦ Ἱερεμίου, ὁ μετ' αὐτοῦ ἐκ Λαρίσης ἐλθών, οὗ ἀνωτέρω ἐμνημόνευσα (§ 8) ἐκήρυττεν ἐν Ἑλληνικῇ καθαρωτέρᾳ, μὴ ὑπὸ τῶν πολλῶν ἐννοουμένῃ (lingua puriore, vulgo ignota) διότι ***ἀπήρεσκεν*** αὐτῷ ἡ δημώδης [4]. Ἀλλὰ ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ δὲν πρέπει ἵν' ἀγνοῆται τὸ ἐξ ἄλλης ἐπιστολῆς τοῦ Γερλαχίου πρὸς τὸν Κρούσιον ὅτι ἐν ΚΠόλει ὡμιλεῖτο ἡ ***καθαρωτέρα Ἑλληνική***, δῆλα δὴ ὅτι ἦτο τοὐλάχιστον ἐν μεγάλαις γραμμαῖς ἡ τοῦ κηρύγματος γλῶσσα καταληπτή, οἱ ἀκούοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἐνόουν τὰ διδασκόμενα, ἐν ταῖς νήσοις δὲ ἡ ***μιξοβάρβαρος ἡ ἰτα-***

προόδου τῆς γλώσσης παρὰ *Σάθᾳ*, Παραρτ: Νεοελλην: φιλολογίας, Ἀθήναις, 1870.

1. Turcograec: σ. 273.

2. ***Μυστακίδου:*** Ἱερὸς κλῆρος. Μάξιμος ὁ Μαργούνιος σ. 15. Βλέπε ὅλον τὸν ***Λόγον***, ὃν τῷ Ἱερεμίᾳ ἀπέστειλεν ἐν τῇ μελέτῃ μου ἐκείνῃ. ***Π̣ρβλε:*** ἀνωτέρω σημ. 1 τῆς § 5.

3. Ἀναγνώτω ὁ πλείω βουλόμενος περὶ Ἱερεμίου, συστάσεως σχολείων κλ. ἐν ***Μυστακίδου, αὐτόθι*** ἐπὶ τῇ 25ετηρίδι τοῦ μακαρίτου Κόντου (1893) σ. 137, τοῦ ***αὐτοῦ***, Germanograeca σ. 35.

4. Turcograec: σ. 205. «quod se vulgo non accommodet, non » probatur».

λικαῖς λέξεσι μεμιγμένη [1]. Ὁ Γερλάχιος ἀκροασάμενος τοῦ Ματθαίου κηρύξαντος τῇ 25 Μαρτίου 1576 ἐν τῇ ***Χρυσοπηγῇ*** τοῦ Γαλατᾶ περὶ τῆς θείας ἐνανθρωπήσεως γράφει καὶ περὶ αὐτοῦ [2] ὅτι ἐκτὸς ἐκλεκτῶν λέξεων—κατὰ τὴν κρίσιν αὐτοῦ— ἦτο καὶ ὑπερβαλόντως ταχὺς κατὰ τὴν ἀπαγγελίαν. Καὶ ἂν οὕτως εἶχε τὸ πρᾶγμα, ὁ Γερλάχιος ἔχει δίκαιον, διότι ἡ ὁμιλητικὴ φράσις ἵνα καὶ εἰς τὸν ἀκροατὴν ἀρέσῃ καὶ εἰς τὴν ἀντίληψιν αὐτοῦ τοῦ κηρύγματος συντελέσῃ, δέον ἵνα ἔχῃ χρονικὸν μέτρον καὶ εἰς τὴν γοργότητα, βραδέως χωροῦσαν, τὸν τόνον, τὸν χρωματισμὸν τοῦ λόγου. Καὶ ὅμως ἐπειδὴ ρητῶς λέγεται ὅτι ὁ Ματθαῖος ἐν *καθαρωτέρα* ἐκήρυττε *γλώττῃ*, ἐπειδὴ ἐπαναλαμβάνεται τοῦτο καὶ ἐν τῷ ***Ἡμερολογίῳ*** τοῦ Γερλαχίου [3] ἀντὶ πάσης περαιτέρω κρίσεως κατατίθημι τὰς πρώτας σειρὰς Λόγου τινός (περὶ αὐτεξουσίου) ἐπαφιεὶς τὰ λοιπὰ εἰς τὸν ἀναγνώστην : [4]

Ὁ Λόγος ἄρχεται ὧδε :

«Εἶπεν ὁ Κύριος ὅστις θέλει ὀπίσω μου ἀκολουθεῖν ἀπαρνησάσθω [5]

---

1. ***Αὐτόθι***, σ. 489.... Chii, Cretenses italica vocabula immiscent. Πρβλ. : ἐκτενέστερον ἐν ***Μυστακίδου*** «Excerpta Crusiana» παρὰ Schäfer σ. 504—505.

2. ***Αὐτόθι***, σ. 205—206. «voce est promptissima, verbis selectis, sed » niminum celer».

3. σ. 271 «in der alten griechischen Sprache». Ὅρα καὶ τὰς ***Ὁμιλίας*** Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου : ἔκδ. 1928 Παρισίων.

4. *Ὅρα* κατωτέρω περιγραφὴν τοῦ κώδικος : Τὸν λόγον τοῦτον εἶχον τὴν ὑπομονὴν ἵν' ἀντιγράψω κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1890: εἶναι «περὶ αὐτε- » ξουσίου».

5. Ὁ Κρούσιος ἐν τῇ φφ : Incepi 3 Mai 79. — Ἐν τῇ ἑτέρᾳ, Marc: 8. » ἑαυτὸν καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καὶ ἀκολουθήτω μοι· ὃς γὰρ ἂν » θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι..... ὃς δ' ἂν τοι ἀπολέσει τὴν ψυχὴν αὐτοῦ » ἕνεκεν ἐμοῦ καὶ τοῦ Εὐαγγελίου, οὕτως σῶσαι αὐτήν. Εἰς τρία μοιράζεται » τοῦτος ὅλος ὁ κόσμος· καὶ τὸ μὲν ἕνα λέγεται ἄνω καὶ οὐράνια· τὸ δὲ » ἄλλο λέγεται κάτω καὶ ᾄδης, τὸ δὲ τρίτον λέγεται μέσον καὶ ἐπίγεια. » Καὶ πῶς μοιράζεται εἰς τρία : ὁ Παῦλος λέγει εἰς τὸ β^ον^ κεφ^ον^ τῆς πρὸς » Φιλιππησίους· πᾶν γόνυ κάμψει ἐπ' οὐρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθο- » νίων καὶ ὁ μὲν οὐρανὸς εἶναι ἀγγέλων καὶ ἁγίων καὶ δικαίων κατοίκησις· » ὁ δὲ ᾄδης εἶναι τῶν δαιμόνων καὶ τῶν ἁμαρτωλῶν κατοικητήριον· τὰ δὲ » ἐπίγεια εἶναι κοινὸν οἰκητήριον τῶν ἀνθρώπων, καὶ τῶν καλῶν καὶ τῶν » κακῶν. Διὰ τοῦτο ἐν τῷ οὐρανῷ ἁμαρτία δὲν εἶναι, μόνον ἀρετὴ πολι- » τεύεται, καὶ εἶναι φῶς ἀνέσπερον· ἄρχει καὶ ἐξουσιάζει ὁ Θεὸς καὶ τε- » λεῖται καὶ ὕμνος ἀκατάπαυστος ὑπὸ τῶν ἀγγέλων καὶ πληροῦται καὶ ἕνα » θέλημα Θεοῦ· ἐν δὲ τῷ ᾄδῃ ἀρετὴ δὲν εἶναι καθόλου, μόνη ἡ ἁμαρτία » ἐπικρατεῖ· καὶ εἶναι καὶ σκότος ἀτελεύτητος, ἄρχει καὶ ἐξουσιάζει ὁ δαί- » μων, καὶ μετάνοιαν δὲν πολιτεύεται, μόνον πληροῦται τὸ θέλημα τοῦ ἐχ-

Γ΄.

§ *13*. Εἰς τὸν Κρούσιον λοιπὸν τὸν ***φιλελληνέστατον*** (οὕτω), τὸν ***Ἑλληνομαθέστατον, τὸν φιλελεήμονα*** καθηγητὴν τῆς Τυβίγγης ὀφείλομεν τὰς σημειώσεις ταύτας ***καὶ*** διὰ τὴν γλῶσσαν ἀκόμη, ἣν μετεχειρίζοντο ἐν τῷ κηρύγματι οἱ ἱεροκήρυκες. Ἐπειδὴ δὲ οὗτος εἶχεν ἐπιδείξει οὐ μικρὸν ἐνδιαφέρον καὶ διὰ τὴν νέαν ἡμῶν γλῶσσαν καὶ ἠκρίβωσεν ὅτι ἐν Ἀνατολῇ πανταχοῦ ***καὶ*** ἐν αὐτῇ τῇ Νικαίᾳ ***καὶ*** τῷ Ἰκονίῳ ἐλαλεῖτο ἡ Ἑλληνικὴ οὐχὶ ὅμως ἐν ἐκείνῃ τῇ ἀρχαίᾳ καθαρότητι (non illa vetere puritate), ἐπειδή, ἐπαναλαμβάνω, ἰδιάζουσαν ἐπιμέλειαν περὶ τὴν ἐξέτασιν τῆς ὁμιλουμένης καὶ γραφομένης ἑλληνικῆς κατέβαλε, προυκάλεσε καὶ εἰδικωτέραν ἔρευναν ***καὶ*** διὰ τὴν γλῶσσαν, ἣν μετεχειρίζοντο οἱ τοῦ Θείου λόγου διδάσκαλοι, οἱ ***Θεοκήρυκες***, ἐπ' ἐκκλησίας. Ἐνδιαφέρετο ἄλλως τε καὶ διὰ τὸ κήρυγμα, δι' ὃ εἶχε προορισθῇ παιδιόθεν ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, εἰ καὶ ἀπέκλινεν εἰς τὸ διδασκαλικόν. Δὲν πρέπει δὲ ἐν τῷδε τῷ μέρει τοῦ λόγου γενόμενος ἵν' ἀποσιωπήσω ὅτι ὁ τῆς Τυβίγγης γηραιὸς διδάσκαλος μέχρι βαθέος γήρατος τακτικώτατα κατὰ τὰς Κυριακὰς καὶ ἑορτὰς εἰς τὴν Ἐκκλησίαν μετέβαινε καὶ μετ' ἰδίας ὅλως στοργῆς ἠκροᾶτο τῶν ὁμιλιῶν διασήμων Θεολόγων συναδέλφων αὐτοῦ ἢ καὶ μαθητῶν ἢ καὶ φίλων, ὀνομαστῶν ὅμως ***Θεοκηρύκων***, καὶ κατὰ τοὺς ἑσπερινοὺς ἀκόμη προσήρχετο, ὅτε δεύτερον κήρυγμα ἠγγέλλετο [1] καὶ ὅτι ἐγκρα-

---

» θροῦ· ἀμὴ εἰς τὴν Γῆν ὁποῦ εἶναι τὸ μέσον, ἐνεργοῦνται περισσότερον » τὰ κακά, εἰς καμπόσους πολιτεύεται καὶ ἀρετή· διατὶ δὲν εἶναι ἄνθρωπος » ὅπου νὰ μὴ δὲν μετέχῃ καλοῦ καὶ κακοῦ· καὶ ὅσοι εἶναι καλοί, ἄρχονται » καὶ ἐξουσιάζονται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ· καὶ ὅσοι εἶναι κακοὶ ἐξουσιάζονται ὑπὸ » τοῦ δαίμονος. Τὸ λοιπὸν καθὼς.....»

1. Καθ' ἑκάστην σχεδὸν ἐν τοῖς ***Ἡμερολογίοις*** ἀπαντῶμεν: π.χ. Febru: 22 [1596]... Duarum concionum summas, domi Graecè notavi... Juli 18: Duas conciones Graecè in Templo excepi. Dec. 30: Concionen in Ecclesia audiens, domi Graecè notavi breviter. Τῇ 1ῃ Janu [1597:] Conciones 2 Graecè scripsi: priorem in Templo. At etiam alteram καὶ οὕτω καθεξῆς· ἀλλὰ καὶ περισσοτέρας τῶν ***δύο*** Ὁμιλίας κατέγραφεν ἢ συνόψει ἐνέγραφεν, οὕτως ὥστε σήμερον ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Τυβίγγης ὑπὸ γρ: καὶ ἀρ: Μβ,19 ***ὑπερεξακισχίλιαι Ὁμιλίαι*** (Conciones) φυλάσσονται ἐν κάλλιστα ἐσταχωμένοις ***δέκα καὶ ἐννέα*** τόμοις (χάρτ: 21×16 ἑκατ: εἰς 4ον). Εἰς τοὺς πέντε πρώτους τόμους κατὰ καταμέτρησιν αὐτοῦ τοῦ Κρουσίου ἀπὸ τῆς 7 Φεβρ: 1563 24 Μαΐου 1573 περιλαμβάνονται 1687 ***Ὁμιλίαι***, ὧν αἱ 1450 εἰς ἑλληνικὴν αἱ δὲ λοιπαὶ εἰς λατινικὴν γλῶσσαν.

Πρβλ: καὶ S c h m i d W. Verzeichnis—1902, Tübingen. Ἂς προσθέσω

τὴς τῆς Ἑλληνικῆς γενόμενος ἀμέσως τοῦ ρήτορος ὁμιλοῦντος εὐχερῶς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν τὰ κηρυττόμενα μετεγλώττιζεν ἢ κατ' οἶκον συνοπτικῶς ἐν ἐπὶ τούτῳ Συλλογῇ κατέγραφε. Ὡς ἐκ τῆς ἀδιαπτώτου ταύτης ἐπιμελείας τοῦ Κρουσίου ἔχομεν σήμερον εἰς ***δέκα ἐννέα*** ἢ μᾶλλον ***εἰς εἴκοσι*** τόμους Ὁμιλίας (in Ecclesia Conciones) ἐν ὅλῳ ***σχεδὸν ἑπτακισχιλίας***·

Ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὸν ἄνωθι σημειούμενον ἀριθμὸν προσθετέον καὶ ἑτέρας ***519 Ὁμιλίας***, ἃς αὐτὸς ὁ ἴδιος συνέθετο ἢ καὶ ὡμίλησεν ἐφ' ὅλαις ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς τοῦ ἐνιαυτοῦ λειτουργίαις. Αὗται μεθ' ὅλα τὰ παράπονα αὐτοῦ ὅτι «δὲν εὑρίσκει χορηγίαν εἰς τὸ δημοσιεύεσθαι» (Diarium V. 1597) ἐδημοσιεύθησαν εἰς τέσσαρας τόμους συγγράμματος, ὅπερ φέρει τὸν τίτλον «***Στέφανος τοῦ Ἐνιαυτοῦ***», τουτέστι ἐξήγησις «Εὐαγγελίων καὶ Ἐπιστολῶν τῶν δι' ὅλου »τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐν ταῖς Κυριακαῖς ἡμέραις καὶ ἑορταῖς ἐν ἐκκλησίᾳ ἀναγινωσκομένων [1].

Ὁ Κρούσιος ὀφείλω ἔτι ἵνα προσθέσω ὅτι πρὸς τοῖς ἄνω καὶ ἄλλας ἔχει ἐν Συλλογῇ δημοσιεύσει «ΚΑΤΗΧΗΤΙΚΑΣ ΟΜΙΛΙΑΣ» ὑπὸ τίτλον ***ἑλληνιστὶ*** προτασσόμενον [2] καὶ ὅτι τὴν ***πρώτην*** ταύτην ἔκδο-

---

ὅτι καὶ ***ἄλλος*** κῶδιξ χαρτῷος ὑπὸ γρ: καὶ ἀρ: Μβ17 Ὁμιλιῶν γερμανιστί, πλειόνων ὅμως ἑλληνιστὶ (200 in griechischer Sprache nachgeschriebene Predigten) ὑπάρχει, ὅστις κατὰ τὸν κ. Schmid τακτέος εἰς τὴν σειρὰν τῶν τόμων τοῦ ἀνωτέρω σημειωθέντος.

1. Ὁ τίτλος *μετὰ* τὸν ἑλληνιστὶ ἐν συνεχείᾳ καὶ εἰς τὴν λατινικήν: Corona anni.... Witebergae, 1602 — 1603. Τέσσαρες τόμοι εἰς δίστηλον ἑλληνιστὶ λατινιστί, ***πρώτου μήκους***, ὡς ἀλλαχοῦ σημειοῦται αὐτὸς ὁ συγγραφεύς. Τὸ σύγγραμμα εἶναι καὶ διὰ τοὺς ἡμετέρους ἀξιόλογον.

Πρβλ: τί ἔγραφεν ὁ Κρούσιος εἰς τὸν Φιλαδελφείας Γαβριὴλ κατὰ τὴν 31 Μαΐου 1604 περὶ τῆς ἐκδόσεως ταύτης ἐν ἰδιαιτέρᾳ ἐπιστολῇ, ἣν πρὸ 30 ἐτῶν κοινήν πως κατέστησα διὰ τῆς Revue de Et: Grecques (1898 σ. 282 - 284).

2. **Πολίτευμα Οὐράνιον**, ***ἤτοι Κατηχητικαὶ Ὁμιλίαι***, Μαρτίνου τοῦ » Κρουσίου ἐκδόντος. Civitas Coelestis, sev catecheticae Conciones à Mar- » tino Crusio editae, ἐν Τυβίγγῃ, 1578» εἰς 4ον = φύλλ: 4+σ: 206. Ἐν τῷ ***Πολιτεύματι*** τούτῳ ἀνευρίσκει τις Ὁμιλίας ***περὶ*** θρησκείας, ***περὶ*** βαπτίσματος, ***περὶ*** τοῦ Συμβόλου τῆς πίστεως, ***περὶ*** ὠφελείας ἐκ τῆς πίστεως.... ***περὶ*** τῆς χρήσεως τοῦ Δεκαλόγου κλ...... Ἐν προσεχεῖ εὐκαιρίᾳ, Θεοῦ εὐδοκίᾳ, ἴσως ἀσχοληθῶ περὶ τὰ ***Βιβλιογραφικὰ*** τοῦ Κρουσίου, γράψω δὲ καὶ περὶ τούτου ἐκτενέστερον καὶ ἐνίων ἄλλων ἐκδόσεων. Τὴν ἔκδοσιν ταύτην, ἣν εὐτυχῶς κατέχω, κλείει ἡ τοῦ Καβάσιλα περὶ Ἀθηνῶν ἐπιστολὴ (σ. 205—206) ἣν μετὰ ἑξαετίαν ὁ Κρούσιος ἐν τῇ ***Τουρκογραικίᾳ*** περιέλαβε καὶ γνωστοτέραν κατέστησε (σ. 461).

σιν ***μετὰ δεκαετίαν*** ἐν δευτέρᾳ ἐπλούτισεν, ηὔρυνε προσθεὶς ἐν τοῖς ἄλλοις τμήμασι τοῦ πολυτίμου τούτου βιβλίου καὶ ***Ὁμιλίας*** ἐπὶ ἄλλων θεμάτων συναφῶν παιδαγωγικῶν καὶ ἐπιστολὰς περὶ τῶν καθ' ἡμᾶς πραγμάτων, ἐπιστολάς, αἵτινες ἢ ἐγένοντο μετέπειτα γνωσταὶ διὰ τῆς ***Τουρκογραικίας*** (1584) ἢ δι' ἐμοῦ ἀλλαχοῦ 1. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ὁ Κρούσιος ἐνδιαφέρεται ἵνα ἔχῃ πληροφορίας καὶ ***περὶ τῶν θεμάτων***, περὶ τὰ ὁποῖα ἐστρέφοντο αἱ τῶν ἱεροκηρύκων τῆς ἡμετέρας ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ***Ὁμιλίαι καὶ Διδασκαλίαι***, ὧν ἕνεκα αἱ ἄνωθι πρόχειροι σημειώσεις καὶ πληροφορίαι μου ὑποβάλλονται τοῖς εἰδικοῖς.

§ 14. Καὶ δὲν προχωρῶ. Ὁ Κρούσιος ***ἐπείσθη*** ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος ζῇ, καίτοι τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν προτέραν αὐτοῦ μεγαλειότητα ἀπώλεσεν 2, ἐχάρη ὅτε παρὰ τῶν ἐν ΚΠόλει ἀνταποκριτῶν αὐτοῦ τὰ τῆς θρησκείας καὶ τῆς παιδείας τῶν ἡμετέρων ἐπ' ἀκριβὲς ἔμαθε καὶ τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν δύναμιν τῶν πατριαρχείων, τοῦ Πατριάρχου, ἐγνώρισε. Maxima Patriarchae auctoritas est quia κλ. 3 καὶ οὕτω ἠκολούθησε περὶ πάντων ἐν λεπτομερείᾳ τὰ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν ἑλληνικὰ ἐρευνῶν εὐχόμενος ἐν ταῖς προσευχαῖς αὐ-

1. Ὅρα Turcogr: 428—435, ἔνθα πλήρης δημοσιεύεται ἡ πρὸς τὸν Κρούσιον ἐπιστολή. ***Πρβλε:*** Mystakidès. R. E. Grecques 1898 σ. 291 κ. ἑ. Ἡ νεωτέρα αὕτη ἔκδοσις ἔχει 698 σελίδας καὶ ἐν τῇ μὴ ἠριθμημένῃ (=699) σελίδι τὴν εἰκόνα τοῦ Κρουσίου, 1588, εἰς 4ον. Ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Τυβίγγης: Gi, 360.

2. Ὁ μακαρίτης ἱερομόναχος ***Θεόπιστος*** ἐκ τοῦ λογίου τάγματος des Augustins de l'Assomption, ἐν ΚΠόλει τὸ τοῦ ὀρθοδόξου κληρικοῦ κάλυμμα φέρων, ἐδημοσίευσεν ἐν τῷ Bessarione (Roma 1901) διατριβὴν ὑπὸ τὸν τίτλον «La vie intelectuelle chez les Grecs». Ἐν αὐτῇ λέγει «Trop de per-» sonnes, dans le public européen, s'imaginent que la Grèce ne vit pas, que » le joug ottoman l'a deprimée pour toujours et qu'elle ne se relèvera pas » de cette courbature».

Καὶ ἐν ὑποσημειώσει «Maegré les malheurs des temps, dans les villes » les bourgades, les monastéres [ὅπερ καὶ σπουδαιότερον] soit le jour soit » la nuit, le peuple grec continuera à étudier....»

[σ. 5 τῶν ἰδιαιτέρων].

3. ***Ἀνάγνωθι*** τὰ ἐν σ. 486 τῆς Turcograecia περὶ τῆς ἐξουσίας τοῦ πατριάρχου, δι' ἣν ἱκανὰ ἀνέπτυξα ἐν τῷ βιβλίῳ μου. «Ἐπὶ τῇ Ἁλώσει. Τὰ μετὰ τὴν Ἅλωσιν. Μωάμεθ ὁ Κατακτητής.. Πατριαρχεῖα. ΚΠόλει, 1920 σ. 15 κ: ἑξῆς καὶ ***αὐτόθι*** τὰ ἐκ τῆς Περιηγήσεως τῆς συγχρόνου τοῖς γεγονόσι περὶ ὧν ὁμιλοῦμεν, (1587 μ.Χ.) τοῦ ἰατροῦ Lubenau. (Königsberg, 1914 - 1915).

του—καὶ ἦτο ἀληθὴς εὐσεβὴς Χριστιανὸς— ***ὑπὲρ τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους*** [1]. Ὁ σεβασμιώτατος φίλος Μητροπολίτης Ἡρακλείας (τέως Διδυμοτείχου) κ. κ. Φιλάρετος, ὁ εὐτυχήσας ἵνα ἐφέτος εἰς πέρας ἀγάγῃ τὸ μέγα αὐτοῦ ἔργον, τὴν μεγάλην τρίτομον ***Ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν*** ἁπλούστατα τὰ κατὰ τοὺς αἰῶνας τούτους διαζωγραφεῖ λέγων: «ἡ μήτηρ Ἐκκλησία ἀπώλεσε μὲν τὸ πρότερον μεγαλεῖον καὶ »τὴν εὔκλειαν, διετήρησεν ὅμως σώαν καὶ ἀλώβητον τὴν ἀρχαίαν τῆς »πίστεως παρακαταθήκην.... Καθὼς ἡ πλουσία καὶ ἀμφιλαφὴς χιὼν »ἡ ἐπὶ ἐσπαρμένου τινὸς ἀγροῦ καταπεσοῦσα δὲν καταστρέφει τὸν »σπαρέντα σπόρον ἀλλὰ ζωογονεῖ καὶ προφυλάσσει αὐτὸν ἀπὸ πάσης »ἐξωτερικῆς ἐπηρείας, οὕτω καὶ ἡ δυναστεία τῶν Τούρκων δὲν συνεπήγαγε τὴν καταστροφήν, οὔτε τοῦ γένους οὔτε τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν [2]. Καὶ δὲν ἔχει οὕτω; Καὶ μέχρι σήμερον τὸ Πατριαρχεῖον δὲν ὑφίσταται διωγμοὺς παρὰ τὰς συνθήκας φανεροὺς ἢ καὶ ὑπούλους, καὶ διωγμοὺς μάλιστα ὑπὸ χριστιανῶν ἀνθρώπων καὶ ὀρθοδόξων λεγομένων, οἵτινες ἐξ ἡμῶν ἐξῆλθον ἀλλ' οὐκ ἦσαν ἐξ ἡμῶν; Καὶ μεθ' ὅλους τοὺς περισπασμοὺς καὶ τοὺς εὐτελισμούς, τὸ ἐν Φαναρίῳ Πατριαρχεῖον μένει ἡ καρδιὰ τῆς Ὀρθοδοξίας. Τὰ κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην πενταετίαν πρὸς τὸ μικρὸν μὲν ἀλλὰ μέγα Φανάριον φανερώτατα ***δείγματα*** μεγάλης τιμῆς καὶ ἀφοσιώσεως ἡμετέρων καὶ ξένων εἶναι τρανοτάτη ἀπόδειξις ὅτι αὐτὸ καὶ ἐξευτελιζόμενον δὲν ἐξευτελίζεται καὶ διωκόμενον μένει ἐν τῇ Ὀρθοδοξίᾳ τεῖχος ἀκλόνητον εὐλογιστοῦν πρὸς τὰ παντοῖα συντυγχάνοντα.

II.

α'.

§ *15.* Καὶ νῦν ***ἐπὶ τὸν Λόγον*** τοῦ Ι. Ζυγομαλᾶ.

Ὁ Λόγος ἐξεφωνήθη τὴν πρώτην Κυριακὴν τῶν Νηστειῶν, ἤτοι τὴν Κυριακὴν τῆς παγκοσμίου ἑορτῆς τῆς ***Ὀρθοδοξίας***, καθ' ἣν ἤδη ἀπὸ τοῦ 842 (Φεβρ. 19) ἢ κάλλιον κατὰ τὸν de Boor ἀπὸ τοῦ 843 (Μαρτ. 11) ἑορτάζεται, καθ' ἥν, ὡς λέγει ὁ τὸ ἀθάνατον ***Κυριακοδρόμιον*** συνθεὶς Θεοτόκης, ἡ πάνσεπτος τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία ἡ διὰ παντὸς περὶ τῆς σωτηρίας ἡμῶν φροντίζουσα κηρύττει τὴν ***ὀρθόδοξον*** πίστιν μακαρίζουσα τοὺς εὐσεβεῖς καὶ ὀρθοδόξους καὶ ἀναθέματι ὑποβάλλουσα τοὺς δυσσεβεῖς καὶ κακοδόξους. Ἡ ***ἰδιαιτέρα*** τῆς

---

1. ***Μυστακίδου.*** Ἐπετηρὶς Βυζ: Σπουδῶν 1928 σ. 132.
2. ***Φιλαρέτου Βαφείδου:*** Ἐκκλησ: Ἱστορίας τ. Γ' μέρος α', σ. 3.

ἑορτῆς ταύτης ὑπόθεσις καὶ πρόφασις εἶναι ἡ τῶν ἱερῶν εἰκόνων ***ἀναστήλωσις***, καὶ ἡ τῆς ὀφειλομένης εἰς ταύτας τιμῆς ***ἀνάκλησις***. Αὕτη ἔλαβε σάρκα καὶ ὀστᾶ ἐπὶ Θεοδώρας αὐτοκρατείρας καὶ Μεθοδίου Πατριάρχου θεσπισθεῖσα καὶ τηρεῖται ὡς ἐκκλησιαστικὴ καὶ ἐθνικὴ μέχρι σήμερον καὶ τηρηθήσεται εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα, ὡς ἡ τῆς ***῾Υψώσεως*** τοῦ Τιμίου καὶ Ζωοποιοῦ Σταυροῦ καὶ ἡ τῆς ***῾Υπερμάχου Στρατηγοῦ***, ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ὀρθοδόξῳ ᾿Ανατολικῇ ᾿Εκκλησίᾳ. ᾿Επειδὴ δέ, ὡς λέγει Γεννάδιος ὁ Σχολάριος ἐν τῇ ***῾Ομιλίᾳ*** αὐτοῦ ἐπὶ τῇ ἑορτῇ ταύτῃ [1] «μνημονεύοντες τῆς τῶν ἱερῶν εἰκόνων ἐπανό»δου, τῆς αἰωνίου μὲν ἀξιοῦμεν μνήμης βασιλίδας ἐκείνας τὰς ἱερὰς »καὶ βασιλεῖς μετ' αὐτῶν, οἳ τὴν γαλήνην τοῖς εὐσεβοῦσιν ἔνειμαν »ὑπὲρ τῆς δόξης τῆς ᾿Εκκλησίας, ἀναθέματος δὲ ἀλύτοις δεσμοῖς »τοὺς ἀλιτηρίους ὑποβάλλομεν τοὺς κατὰ τῆς ἀληθείας προπετεῖ χειρὶ »καὶ γνώμῃ στρατευσαμένους, ποιεῖται οἱονεὶ ***ἀνακεφαλαίωσιν*** ἐν τοῖς κυριωτέροις τῶν αἱρέσεων καθόλου ***συμμέτρως τῷ σκοπῷ καὶ τῇ χρείᾳ τῆς πανηγύρεως*** [2]· καὶ προκαλεῖται κατ' ἀκολουθίαν τὴν προσοχὴν τῶν πιστῶν, ἵνα ***μηδεὶς τῶν εὐσεβεῖν περὶ πολλοῦ ποιουμένων*** ἀγνοῇ ἀλλ' ἐμβαθύνῃ κατὰ τὸ δυνατὸν εἰς τὸ ὑποκείμενον τῆς ἑορτῆς.

§ 16. ᾿Επειδὴ αἱ ἔριδες, αἱ φιλονικίαι, αἱ συζητήσεις ἐξηκολούθουν αἱ θρησκευτικαὶ καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ πρώτου Κομνηνοῦ τοῦ ᾿Αλεξίου, κατὰ τοὺς χρόνους δῆλα δὴ ἐκείνους, καθ' οὓς φιλοσοφικὴ καὶ θεολογικὴ κίνησις ἡ τέως κοιμωμένη ἀφυπνίσθη διὰ τοῦ πολυμαθεστάτου Ψελλοῦ καὶ τοῦ ἐν τῷ ἀξιώματι τῆς ὑπατείας τῶν φιλοσόφων διαδεξαμένου ***᾿Ιωάννου τοῦ ᾿Ιταλοῦ***, διὰ τοῦ Κηρουλαρίου καὶ ἄλλων, ἐπιμελῆς ἐπὶ τούτῳ μελέτη καὶ διδασκαλία τῶν ὀρθοδοξούντων συνεκεφαλαίωσεν ὅλας τὰς ἐναντίον τῶν κακοδοξούντων καὶ ὑπὸ τῆς ᾿Εκκλησίας καταδεδικασμένων ἀρὰς καὶ παρακλήσεις. ᾿Επὶ ᾿Αλεξίου λοιπόν, ὡς παρὰ τῇ χαριτοβρύτῳ κόρῃ αὐτοῦ τῇ ῎Αννῃ Κομνηνῇ φέρεται ***«τὰ κακῶς δογματισθέντα συνεκεφαλαιώσαντο » καὶ τῷ βασιλεῖ ἐξαπέστειλαν»*** [3] τὰ ἐν τῇ ᾿Εκκλησίᾳ δῆλα δὴ εἰσφθαρέντα δόγματα ἐκανονίσθησαν καὶ οὕτω ***ἐν συνόψει*** κατὰ τὴν Κυριακὴν τῆς ᾿Ορθοδοξίας πράγματι ***καὶ ἔργῳ καὶ λόγῳ*** κατεκρίνοντο

1. *῞Ορα*: Oeuvres complètes de Georges Scholarios. Paris, 1928 σ. 102. κῶδιξ Παντοκρατορηνὸς αὐτόγραφος ἀρ. 127. Πρβλ: ἐνταῦθα § 5.

2. *Αὐτόθι*, σ. 120 § 15.

3. Annae Comnenae Porphyrogenitae, Alexias, ἔκδ. Λειψίας, 1884 τ. Α' σ. 183 ἢ V' 8—9).

ἐπ' ἐκκλησίας. Ὁ Ἀλέξιος τοῦ ὁποίου **ἐδάκνετο ἡ ψυχὴ μεγάλως** ἕνεκα τῶν φθοροποιῶν τούτων δογμάτων, ἐν γένει, ἀμέσως ἐπελήφθη τῆς διορθώσεως τῶν πραγμάτων καὶ τῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ εἰρηνοποιοῦ πολιτικῆς. Ὁ Chalandon ὁ τὰ τῆς βασιλείας τοῦ Ἀλεξίου ἄριστα ἐξιστορήσας [1] ἐν τῷ **Συμπεράσματι** (Conclusion) τῆς μελέτης αὐτοῦ περὶ τοῦ γενάρχου τούτου τοῦ εὐθαλοῦς τῶν Κομνηνῶν οἴκου θαυμασίως ἐπιφέρει τὴν κρίσιν αὐτοῦ, ἥτις εἰς τὰ ἐν τῷ σημειώματί μου τούτῳ συνοψιζόμενα μέγα κῦρος προσδίδει. Ὁ Chalandon ἀποφαίνεται οὑτωσί: .... Il a voulu réaliser l'unité dans l'Empire; il a cherché pour cela à maintenir l'intégrité de la foi chrétienne (τὴν ἀκεραιότητα τῆς χριστιανικῆς πίστεως) qui était le grand moyen de diffusion de l'hellénisme, ἐφρόντισε δ' ἐν γένει ἵν' ἀνυψώσῃ τὸ ἠθικὸν γόητρον τοῦ κλήρου, ὡς εἶναι πρέπον.

Ἀλλὰ τίνα ἦσαν τὰ δόγματα τὰ κατακριθέντα; Τὴν σειρὰν αὐτῶν δύναται ὁ βουλόμενος ἵν' ἀνεύρῃ ἐν τῇ ὑπὸ Νικήτα τοῦ Ἀκομινάτου **Συνόψει** αὐτῶν, περὶ ὧν σοφὸς φίλος ὁ κ. Οὐσπένσκης, διευθυντὴς τοῦ ἐν ΚΠόλει Ρωσικοῦ Ἀρχ: Ἰνστιτούτου ἐδημοσίευσε τὸ λεγόμενον **Συνοδικόν**. Τὸ Συνοδικὸν τοῦτο οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ Κατάλογος τῶν αἱρέσεων, αἵτινες κατεδικάσθησαν, αἵτινες ἐξέπεσαν τοῦ κύκλου τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ ἑπομένως καὶ ἐκ τοῦ Καταλόγου τῶν **διπτύχων** διεγράφησαν καὶ δὲν ἐμνημονεύοντο πρὸς παραδειγματισμὸν τῶν ἄλλων. Δικαίως ὁ εὐτυχήσας ἵν' ἀνεύρῃ αὐτὸ σοφὸς ἀνὴρ ἐκάλεσε **«μνημεῖον τῆς θριαμβευσάσης Ὀρθοδοξίας»** (monument de l'orthodoxie triomphante).

---

1. Chalandon F: Essai sur le régne d'Alexis I Comnene (1081—1118) Paris, 1900. σ. 320 *Πρβλε*: καὶ σ. 312 «désireux (ὁ Ἀλέξιος) de maintenir l'intégrité de la foi, décida...»

Krumbacher: B S. G 2 σ. 445. Τὸ *Συνοδικὸν* ἐτύπωσεν ὁ κ. Οὐσπένσκης ἐν Ὀδησσῷ κατὰ τὸ 1893, ἀπρόσιτον ἐμοὶ τοὐλάχιστον καὶ μάλιστα ἐνταῦθα διατρίβοντι, ὡς καὶ ὁ τόμος τοῦ Chalandon, ἐν ᾧ γίνεται μνεία καὶ ἀνάλυσις τοῦ πολυτίμου τούτου ἐγγράφου, καθ' ἃ ἐκ τῶν παλαιῶν σημειώσεών μου κατέχω (σ. 310).

Ἐπιτραπήτω μοι ἐπὶ τούτοις ἵνα ἐπιστήσω τὴν προσοχὴν τῶν θεολόγων—ἱστορικῶν εἰς τὴν παραβολὴν τῶν ἐν τῷ *Συνοδικῷ* πρὸς τὰς ἐν τῇ ἀνωτέρω μνημονευθείσῃ *Ὁμιλίᾳ* Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου ἀναφερομένας αἱρέσεις § 4 καὶ ἑξῆς, καὶ τοὺς ἐν τῷ τέλει τῆς τελευταίας 16 § γλυκυτάτους εὐχετικοὺς λόγους, διὰ τοὺς *ποιμένας*, «τοὺς ἀκαπηλεύτως κηρύττοντας τὸν λόγον». (σελ. 122, *αὐτόθι*).

β'.

§ *17*. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν Ἅλωσιν εἶχεν ἡ Ἐκκλησία ἄλλους συνεχεῖς ἀγῶνας μεθ' ὅλην τὴν ἔκ τινων μάλιστα πατριαρχῶν ἐπιδειχθεῖσαν μετριοπάθειαν καὶ δὴ ἀνεξιθρησκείαν, κατὰ τῆς προπαγάνδας, κατὰ τῶν μισσιοναρίων, οἵτινες ἐνόμισαν ἐλευθέραν τὴν εἰς τὴν Ἀνατολὴν εἴσοδον καὶ ἐνέργειαν αὐτῶν «καὶ γλυκόλογοι ὄντες ἀνάμεσα εἰς » τὸ μέλι ἔχουν τὸ φαρμάκι» κατὰ τὸν Νοταρᾶν *Δοσίθεον* [1] πλανεύουσι τοὺς ὀρθοδόξους.. Διὰ τοῦτο καὶ τὰ κηρύγματα ἀνάλογα ἐγίνοντο, ἀντιρρητικὰ περὶ πουργατορίου, Ἰουδαίων πλάνης, περὶ ἀζύμων κλ.

§ *18*. Κατὰ τὴν θείαν λειτουργίαν τῆς Κυριακῆς τῆς *Ὀρθοδοξίας* ἐν τοῖς πατριαρχείοις μνημονεύονται αὐτοκράτορες, πατριάρχαι, σύνοδοι, κατακρίνονται δὲ οἱ εἰς κακοδοξίαν περιπεσόντες καὶ ὑπὸ τῶν συνόδων καταδικασθέντες. Οἵα φαιδρότης τῆς πανηγυρικῆς λειτουργίας, ἣν ἐπιβλητικώτατα τελεῖ ὁ πατριάρχης μετὰ τῆς ά. καὶ ί: Συνόδου τῶν περὶ αὐτὸν ἀρχιερέων, καὶ ἡ ἐν τῷ προσώπῳ τῶν ἑορταζόντων διακρινομένη χαρά [2].

Καὶ κλείω τὴν § ταύτην ἀναδημοσιεύων ὅσα περὶ τῶν παρακολουθούντων τὴν Ἱ. Ἀκολουθίαν τῆς Ὀρθοδοξίας γράφει ὁ μακαρίτης ἐκεῖνος Ζαμπέλιος ἐν ταῖς *Β:* αὐτοῦ ***Μελέταις***. «Καὶ ὅμως, πόσοι » ἐξ ὅσων συνήθως παρευρίσκονται εἰς τὴν Ἀκολουθίαν τῆς πρώτης » Κυριακῆς τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς, πόσοι οἱ συλλογιζόμενοι, ὅτι ἡ » λεγομένη ἐκείνη τελετὴ τῆς Ὀρθοδοξίας, τελετὴ ἐκκλησιαστικὴ κατὰ » τὸ φαινόμενον, ἔχει μεγίστην πολιτικὴν βαρύτητα εἰς τὴν βιολογίαν » τῆς Νεοελληνικῆς Ἀναγεννήσεως. Ὁ ἀπαίδευτος ἀκροάζεται τὴν λει-

---

1. Πρὸς τοὺς Ἴβηρας κατὰ τὸ 1704. *Ἐκκλησ. Ἀλήθεια* 1890, σ. 191. Ὅρα καὶ φόβον τοῦ Κρουσίου διὰ τοὺς *φράρους*, ἤτοι παπιστάς, ἐν ***Μυστακίδου***, «Germanograeca» σ. 58—60, τοιοῦτον φόβον, ὥστε καὶ δημοσιευομένης ἐν τῇ Turcograecia ἐπιστολῆς *ἀνέκδοτα μέρη* καταλείπει ***τοῦ ἀκινδύνου χάριν***, ἅτινα συμπληρῶν ἐκ τῶν χειρογράφων ἐξέδωκα.

2 *Σωφρόνιος ὁ Β'*. ὁ ἀπὸ Ἱεροσολύμων, δι' ὃν ὁ Κούμας ἐν τῷ δεκάτῳ τόμῳ τῆς Ἱστορίας αὐτοῦ γράφει «ἀπὸ τὰ καλά, ὅσα ἠλπίζοντο ἐξ » αὐτοῦ, δὲν ἔδειξε τίποτε ἄλλο *εἰμὴ τὰς ἐπ' ἐκκλησίας διδαχάς του*» ὥρισε κατὰ Σεπτέμβ. τοῦ 1779 [μὴ 1777 ;] «νὰ γίνωνται τῇ Κυριακῇ τῆς Ὀρθοδο- » ξίας, ἐράνῳ κοινῷ τῶν ἐνδημούντων ἀρχιερέων,κόλλυβα ὑπὲρ τῶν κεκοιμη- » μένων ἀρχιερέων καὶ πατριαρχῶν διὰ ἐννέα σινίων, οἱ δὲ θνήσκοντες νὰ » καταλείπωσι κληροδότημά τι πρὸς τοῦτο». Τοῦτο κατὰ τὸν κ. ***Γεδεὼν*** Π. Πίνακι : σ. 666. Ὁ Σωφρόνιος ἐτάφη ἐν τῷ ναῷ τῶν Ταξιαρχῶν τοῦ Μεγάλου Ρεύματος.

» τουργίαν ἀνεξετάστως· ὁ ἡμιμαθὴς ἐπαίρεται ἐν ἑαυτῷ, καὶ μεγαλύ-
» νεται ἐπὶ εὐφυΐᾳ καὶ ἀγχινοίᾳ, οἰκτείρων τὴν μισαλλοδοξίαν τῶν
» πατέρων μας. Καὶ ὅμως, ἐὰν ὑπάρχωμεν σήμερον, ἐὰν ἔχωμεν τὴν
» εὐκαιρίαν δικαίως ἢ ἀδίκως νὰ κρίνωμεν τὰ παρελθόντα, τοῦτο ὀφεί-
» λεται πάντως εἰς τὴν περισσοθρησκείαν τῶν προπατόρων μας. Χω-
» ρὶς τοιούτου ζήλου συντηρητικοῦ, ἑνωτικοῦ......» [1].

Καὶ λοιπὸν ἀπαραίτητος ἡ ἀνάλογος διδασκαλία ἐν καιρῷ ἐπιβάλλεται· ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ πρέπει ἵνα ἐνεργῆται ἐν ἡμῖν τοῖς πιστεύουσι ἀνάλογος ταῖς περιστάσεσιν, ὑφ' ὧν κυκλούμεθα καὶ πειραζόμεθα καὶ θλιβόμεθα. Οὐδεὶς καταφρονήσει αὐτοῦ, εἰμὴ κενόσοφος, ἐὰν καλῶς καὶ σοφῶς ἡ διδασκαλία γίνῃ [2].

III

Κῶδιξ Μβ. 30. Ἀναγραφὴ τῶν ἐν αὐτῷ.

§ 19. Ὁ κῶδιξ, ἐξ' οὗ ὁ ἐκδιδόμενος ***Λόγος***, ἀπόκειται ἐν τῇ Πανεπιστημιακῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Τυβίγγης ἐκ κληρονομίας τοῦ Κρουσίου, εἶναι χαρτῷος (15 1)2—16 1)2 X 21—22 ἑκ.) εἰς 4ον, ὡς ἤδη ἐν τῇ § 3 εἶπον. Πρὸς τοῖς ἐν τῇ § ἐκείνῃ σημειουμένοις εἰρήσθωσαν καὶ τὰ ἑξῆς, κατὰ σημειώσεις τῆς ὑπ' ἐμοῦ κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1890 γενομένης ***Ἀναγραφῆς***.

Περιεχόμενα. Μετὰ κατάλογον τῶν περιεχομένων ἄτακτον.

1) ***Λόγος περὶ*** ἀζύμων. Ὅρα ἀνωτέρω § 3. Ὁ λόγος κατέχει σελίδας τοῦ κωδ.: 26, ὧν μένουσιν ἄγραφοι ἐν τῷ μεταξὺ ἡ 4η καὶ 5η. Ἐν τῷ τέλει «Τέλος σὺν Θεῷ τοῦ περὶ ἀζύμων λόγου.» [3]

2) ***Περὶ*** τοῦ Τιμίου Σταυροῦ. σ. 27—29. Ἐκ τῆς χρονικῆς Ἱστορίας τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Νικηφόρου Πατριάρχου ΚΠόλεως τοῦ Ὁμολογητοῦ μαρτυρία ἱστορικὴ ὅτι δὶς τοῦ ἐνιαυτοῦ τὸν τίμιον

---

1. ***Βυζαντιν: Μελέται***, Ἀθήναις, 1857 σ. 449.

2. Ὁ θέλων ἵνα κάτι τι ἐρευνήσῃ περισσότερον περὶ τῆς Κυριακῆς ταύτης ἐπὶ τῶν βυζαντιακῶν χρόνων ἂς παρατηρήσῃ τοῦ ***Φιλοθέου Κλητορολόγιον*** τί γίνεται τῇ ἐπιούσῃ Κυριακῇ [τῇ μετὰ τὴν Κυριακὴν τῆς τῶν κρεῶν ἀπουσίας] ***τῆς τῶν ἁγίων εἰκόνων Ὀρθοδοξίας*** ἐν Βυζαντίῳ. Ἔκδ Bury I. B. The Imperial Administrative System in the Ninth Century wtth a Revised text of the Kletorologium of Philotheos, London, 1911 (σελ. 165—166).

3. Μνεία ἐν σελ. 510 τῆς Turcograecia. Ἐπεξήγησις τῶν «μικρ' ἄττα».

ἀσπαζόμεθα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ιῦ Χῦ σταυρὸν διὰ τὸν ἐν αὐτῷ σταυρωθέντα. [1]

3) **Περὶ** τοῦ ὁποῖον ἄν εἴη τὸ καθαρτήριον ἐκεῖνο πῦρ, ὅπερ ὁ μέγας λέγει Παῦλος τὸ τοῦ Κυρίου στόμα.» Κατέχει ὅλην τὴν σελ: 31:

Ἀρχ: Τὴν μὲν ἀκρίβειαν τοῦ ζητήματος τούτου....

Τέλος: τῆς τῶν ἀγαθῶν ἀπολαύσεως ἢ τῆς ἀπεράντου κολάσεως.

Αἱ **τρεῖς** ἄνωθι πραγματεῖαι εἶναι ἰδιόγραφοι τοῦ Ζυγομαλᾶ Ἰωάννου, αἱ μετὰ ταῦτα ἄλλῃ γραφῇ καθαρωτέρᾳ.

4) σ. 31—44. Περιέχεται ὁ Εὐαγγελισμός. «Εὐαγγελίζομαι ὑμῖν χαρὰν μεγάλην, ἥτις.,.» διάφοροι προφητεῖαι περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Κυρίου, ἐνσάρκου οἰκονομίας κλ. ἐπὶ καλλιτέρου χάρτου.

5) σ. 45—68. **Λόγος περὶ** Ὀρθοδοξίας, κυρίως **περὶ** εἰκόνων. Διάφορος γραφή, μελάνη, καὶ χάρτης. Δυσανάγνωστος. Εἰς ἁπλῆν διάλεκτον. Τοῦτον, ὡς σημειοῦται ὁ Κρούσιος, λαβὼν τῇ 10 Ἰανουαρίου ἐξεφώνησεν ἐν τῷ Πατριαρχικῷ ναῷ τῇ 2 Μαΐου (1579) ὁ μοναχὸς Θεοφάνης, ἀλλ' ὁ Συμεὼν Καβάσιλας περιέγραψε. Τοῦ Λόγου ἀρχή: «τὴν ἄχραντον εἰκόνα προσκ[υνοῦμεν] ἀγαθέ· **τέλος**: θέλομεν ἀξιωθῇ νὰ προσκυνήσωμεν τὸ ἅγιον πάθος τοῦ σωτῆρος Χριστοῦ καὶ τὴν ζωηφόρον ἀνάστασιν καὶ θέλομεν κατασπασθῇ τοῦ τιμίου σώματος καὶ αἵματος αὐτοῦ καὶ αὐτῆς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν. Ναὶ γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν χάριτι καὶ φιλανθρωπίᾳ». Τὴν ἀντιγραφὴν τοῦ λόγου τούτου ἐπέρανεν ὁ Κρούσιος, die 3 Mai 1579, ἀρξάμενος τῇ προτεραίᾳ· incepi barbarograeca haec 2 Mai 1579.

Τῇ αὐτῇ γραφῇ ἐν σ: 68 μετὰ τὸ τέλος τοῦ λόγου γράφονται: «χαιρέτα μου κύριε Πρωτονοτάριε τὸν σοφώτατον ἰατρὸν καὶ ἐμὸν δι-»δάσκαλον καὶ κύριον Ἰωάννην τὸν Παπακυριαζῆ (;) καὶ τὸν ἀδελ-»φόν του καὶ τὸν παπᾶ Μανέ. *σὸς* **Συμεών**.

6) σ. 69—89. Ἐπὶ χάρτου καλλιτέρου διὰ γραφῆς εὐπρεπεστέρας, διαφόρῳ μελάνῃ: **Λόγος** Ματθαίου μοναχοῦ [Metrophanis, τοῦ τῆς Βερροίας μητροπολίτου, frater] περὶ αὐτεξουσίου (πρβλε ἐνταῦθα § 12 καὶ § 15). **Ἀρχ:** Εἶπεν ὁ Κύριος ὅστις θέλει ὀπίσω μου... **Τέλος**. μετὰ πάντων τῶν ἁγίων γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν χάριτι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ι ῦ Χριστοῦ».

---

1. Ὅρα *πανομοιότυπον πίνακα*, ἐξ οὗ διαγινώσκεται καὶ ὁ χαρακτὴρ τοῦ κώδικος καὶ ὁ τῆς γραφῆς τοῦ Ζ: καὶ τὰς παρασυνημμένας ἐν λεπτῇ μικρογραφίᾳ λατινιστὶ σημειώσεις τοῦ Κρουσίου.

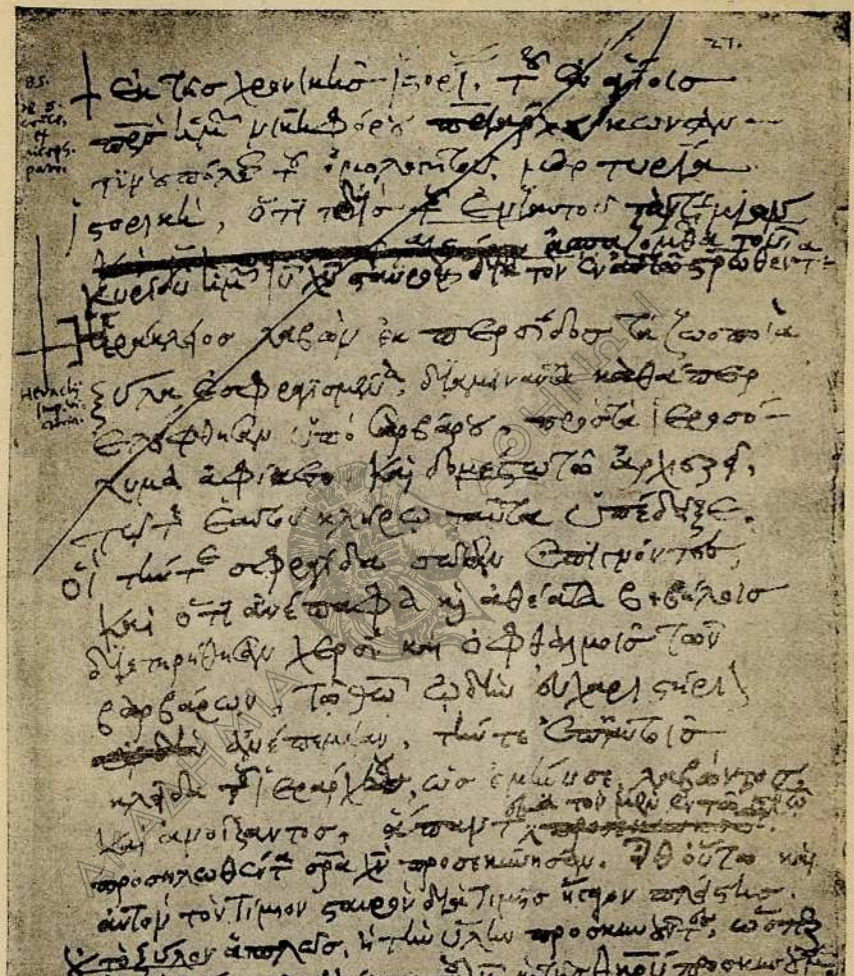

Κώδ : Μβ 30 σ. 27.

Ἔλαβεν ὁ Κρούσιος τὰ ἄνωθι ἐκ Βυζαντίου τῇ 10 Ἰανουαρίου 1579 ἤρξατο τὸν λόγον τοῦτον ἵνα μελετᾷ τῇ 3 Μαΐου τοῦ αὐτοῦ ἔτους καὶ ἐτελείωσεν αὐθημερόν. Absolvi die 3 Mai ***Μαρτινοκρούσιος***.

Τὸ ***δεύτερον*** μέρος τοῦ ἀναμείκτου τούτου κώδικος, ἐν ᾧ συνδεδεμέναι εἶναι καὶ αἱ ***Θεματοεπιστολαὶ*** καὶ ἄλλαι ἐνδιαφέρουσαι διὰ τὴν γλῶσσαν καὶ τὰς παραφράσεις ἐκ τῆς ἀρχαίας εἰς τὴν νέαν καὶ τἀνάπαλιν, κατὰ τὸ περιεχόμενον εἶναι γνωστὸν ἐκ τοῦ Καταλόγου τοῦ καθηγητοῦ κ. Schmid καὶ ἐκ τῆς Turcograecia [1].

IV

ΙΩΑΝΝΟΥ ΖΥΓΟΜΑΛΑ

ΛΟΓΟΣ

(Περὶ ἀζύμων)

Τῇ Κυριακῇ τῆς Ὀρθοδοξίας ἀναγινωσκόμενος ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας φωνῇ μεγάλῃ καὶ παρρησίᾳ [2].

Οἱ ἐμφιλοσοφώτερον ἔχοντες βίον ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Ἀρμενίων, καὶ τῶν ἄλλων οἱ πλείω τὴν γνῶσιν αὐχοῦντες ἔχειν, λόγον καὶ περὶ τῶν ἀζύμων ἀκούσατε. Ἐντεῦθεν εἰς ὑμᾶς πλάνην ἐλέγξαι καὶ τὸ ἄτοπον τοῦ πράγματος Ὑμῖν γνωρίσαι, καὶ τὸ τοῖς πιστοῖς ἀνοίκειον εἰς θυσίαν τῆς Καινῆς Διαθήκης, ὡς οἷόν τε μέσον ὑμῶν στηλιτεῦσαι. Τὸ τὰ ἄζυμα δηλαδὴ τῆς παλαιᾶς μετέχειν θυσίας, οὐ μὴν τῆς Καινῆς Διαθήκης. Οὐ γὰρ ἄζυμον λαβὼν ὁ Κύριος εὐχαριστήσας ἔκλαυσε καὶ τοῖς μαθηταῖς ἔδωκεν, ἀλλ' ἄρτον, ὡς οἱ τέσσαρες εὐαγγελισταί, καὶ Παῦλος μαρτυρεῖ ὁ Ἀπόστολος [3]. Ὑμεῖς οὖν πόθεν τὸ τὰ ἄζυμα ἐσθίειν, ὡς ἀντίτυπον τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ παρελάβατε, πάσης τῆς Χῦ Ἐκκλησίας ἄρτον εἰς θυσίαν τῷ Χριστῷ προσφερούσης, ἀπὸ τοῦ Χῦ ἢ ἀπὸ τῶν Ἀποστόλων αὐτοῦ, μὴ γένοιτο. Οὐδαμῶς γὰρ εἴρηται ἐν ταῖς Θείαις Γραφαῖς ἢ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, ὅτι ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰῦς Χὸς ἐν τῇ νυκτὶ ᾗ παρεδίδετο ἔλαβεν ἄζυμον, ἀλλ' ἄρτον, ὡς εἴρηται καὶ εὐχαριστήσας ἔκλασε καὶ εἶπε, «λάβετε, φάγετε, τοῦτό μου ἐστὶ τὸ σῶμα τὸ ὑπὲρ Ὑμῶν κλώμενον, τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν». Οὕτω δὴ καὶ ὁ Παῦλος ἐχόμενα καὶ συνωδὰ τούτοις φησί· τὸ ποτήριον ὃ εὐλογοῦμεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ

---

1. *Πρβλε*: τὰ ἐν § 3 ἐνταῦθα.

2. Ὁ Κρούσιος ἐν τῇ ᾠᾳ σημειοῦται περιλήψεις, ὡς ἐδῶ «Ad Armenios et alios contra azyma.

3. Quia D[ominus] von ἄζυμον sed ἄρτον accepit.

Χῦ ἐστίν; Ὅτι εἷς ἄρτος, ἓν σῶμα οἱ πολλοὶ ἐσμέν. Πάντες γὰρ τοῦ ἑνὸς ἄρτου μετέχομεν. Συνήκατε. Ἄρτον εἶπεν, ὃν ἐσθίομεν ἀντίτυπον τοῦ σώματος τοῦ Χῦ, καὶ οὐκ ἄζυμον [1]. Εἰ οὖν ἔτι τῶν ἀζύμων μετέχετε, πρόδηλον ὅτι ὑπὸ τὴν σκιὰν ἔτι τοῦ παλαιοῦ ἐστὲ νόμου, καὶ τράπεζαν Ἰουδαίων ἐσθίετε. Οὐαὶ δὲ θεοῦ λογικὴν ζῶσαν. Καὶ ἡμῖν τοῖς πεπιστευκόσιν ἐπιούσιον τε καὶ ὁμοούσιον, καθὼς τὸν ἐπιούσιον ἄρτον ἐξαιτεῖσθαι ἄνωθεν ἐδιδάχθημεν. Εἰ γὰρ σάρκα Χῦ ἐσθίομεν τοῦ τελείου Θῦ καὶ τελείου ἀνθρώπου, τὴν ζῶσαν καὶ ἔμψυχον πάντως, τίς κοινωνία ὑμῖν θυσίαν προσφέρειν τῷ ἐν ἀζύμοις νεκροῖς εὖ τε δή που καὶ ἀψύχοις δίκην τῶν θεοκτόνων Ἰουδαίων. Ἔμψυχος καὶ γὰρ ἡ οὐσία τοῦ ἡμετέρου φυράματος, ἣν ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος ἀνέλαβε, καὶ ὑπόστασις αὐτῇ ἐγένετο ἀτρέπτως. Ὁ οὖν ἀζύμων μετέχων, οὐ τὸν ἐπιούσιον ἡμῖν ἄρτον ἐσθίει τοῦ σώματος τοῦ Χῦ. Τὸ γὰρ ἄζυμον, δηλονότι καὶ ἄψυχον. Καὶ ὡς αὐτὴ τῶν πραγμάτων ἡ φύσις ἐκδηλότερον ἡμᾶς διδάσκει, προκαταβληθεῖσα γὰρ ἡ [2]. μικρὰ ζύμη ἐν τῷ φυράματι τοῦ ἀλεύρου καὶ συμφυρθεῖσα αὐτῷ, καὶ μία τῷ ὅλῳ ζύμη ἀποτελεσθεῖσα, δυνάμει τινὶ ζωτικῇ ἑαυτὴν ἐκθερμαίνει, καὶ κινητικῇ ὅταν δὴ ζῶσαν ἐργάζεται, ὥσπερ ἡ ἐν ἀζύμῳ ζύμη τῶν Φαρισαίων, ἣν ἐκφεύγειν ὁ λόγος ἡμῖν ἐπισκήπτει. Οὐκοῦν ὁ τὰ ἄζυμα ἐσθίων, ἐν τῷ σκότει τοῦ νόμου περιπατεῖ, καὶ ἀσάρκου κοινωνίας ἕξει μετὰ τοῦ Χῦ τοῦ ὄντος ἐν τῷ φωτὶ τῆς αὐτοῦ καινῆς διαθήκης καὶ χάριτος. Ἄρτον ἐσθίομεν τὸ σῶμα Χῦ καὶ τὸ ἄχραντον αὐτοῦ αἷμα πίνομεν μεθ' ὕδατος ὡς ἐκ τῆς θείας αὐτοῦ πλευρᾶς ἔρρευσε, καὶ οὕτω μετὰ Χῦ τοῦ Θεοῦ καὶ μετ' ἀλλήλων κοινωνίαν ἔχομεν ἀπὸ πάσης ἁμαρτίας καθαριζόμενοι. Τὸ δὲ ἄζυμον, οὐκ ἄρτος, οὐ γὰρ ἄρτου οὐδὲ αὐτοτελὲς ἐστίν, ἀλλ' ἐλλιπὲς ἢ ἡμιτελές· δεόμενον τοῦ πληρώματος τῆς προζύμης ὁ ἄρτιος ὁ ἀτελὴς τέλειος καὶ πληρέστατος, ὡς τὸ ὅλον ἔχειν ἐν ἑαυτῷ δηλαδὴ τοῦ πληρώματος.

Εἴ τις δὲ τὸ ἄζυμον καὶ ἐγκρυφίαν καλέσειεν, ὃν Ἠλίας ποτὲ τὴν Σουμανῆτιν ἐξητήσατο, ἢ κολλύριον, ὃ τὰ παρ' ἡμῖν νήπια κολίκτον κοινῶς ὀνομάζουσιν, οὐ διαμάρτοι τοῦ πρέποντος. Καὶ ὅρα μοι τὴν τῶν ἀμφοτέρων ποιότητα, τοῦ λόγου τῇ αἱρέσει προσέχων.

Ἐν τοῖς ἀζύμοις οὐδεμία τίς ἐστὶ ζωτικὴ δύναμις νεκρὰ γάρ ἐστιν. Ἐν δὲ τῷ ἄρτῳ, ἤγουν τῷ σώματι τοῦ Χριστοῦ, τρία τὰ ζῶντα καὶ ζωὴν παρέχοντα ἁγίων τοῖς αὐτὸν ἀξίως ἐσθίουσι: τὸ πνεῦμα, τὸ ὕδωρ καὶ τὸ αἷμα ὡς καὶ αὐτὸς ὁ ἐπιστήθιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος συμμαρτυρεῖ μοι τῷ λόγῳ, οὕτω λέγων: Τρεῖς εἰσὶ οἱ μαρτυροῦντες· τὸ πνεῦμα, τὸ

1. Quia τὸ ἄζυμον est τῆς ἰουδαϊκῆς σκιᾶς aut τί ζῶν

2. 46 ὅης σ. ἠριθμημέναι ὑπὸ τοῦ Κρουσίου μένουσιν ἄγραφοι: ἐν τούτοις οὐδὲν λείπει, ὡς ἡ συνέχεια τοῦ λόγου μαρτυρεῖ.

ὕδωρ καὶ τὸ αἷμα. Καὶ εἰ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσί, δηλονότι εἰς τὸ σῶμα τοῦ Χῦ, ὃ καὶ κατὰ τὸν καιρὸν τῆς τοῦ Κυρίου σταυρώσεως δῆλον γέγονεν ὁπηνίκα τὸ αἷμα, καὶ τὸ ὕδωρ ἐκ τῆς ἀχράντου πλευρᾶς ἔρρευσε, λόγχῃ νυγείσης αὐτοῦ τῆς πλευρᾶς, ἤτοι τῆς σαρκός: τὸ δὲ ζῶν ἅγιον πνεῦμα, ἔμει εν ἐν τῇ τεθεωμένῃ, ἣν ἐσθίοντες ἡμεῖς ἐν τῷ μεταβαλλομένῳ ἄρτῳ, ζῶσαν καὶ τεθεωμένην σάρκα ἐσθίοντες. Οὕτω δὲ καὶ τὸ αἷμα τὸ ζῶν καὶ θερμότατον αὐτοῦ πίνοντες με ἃ τοῦ ἐκκενωθέντος ὕδατος ἐκ τῆς ἀχράντου πλευρᾶς αὐτοῦ, πάσης καθαιρόμεθα ἁμαρτίας καὶ ζέοντος πληρούμεθα πνεύματος· θερμὸν γὰρ οἷα δὴ ἐκ τῆς πλευρᾶς τοῦ Κυρίου τὸ ποτήριον πίνομεν, ἐπειδὴ ἐκ ζώσης σαρκὸς τοῦ πνεύματος καὶ θερμοτάτης Χῦ, θερμότατον αἷμα ἡμῖν, καὶ τὸ ὕδωρ ἐξέβλυσεν [1]· ὅπερ ἐν τοῖς τὰ ἄζυμα ἐσθίουσι χώραν οὐκ ἔχει τοῦ γίνεσθαι. Σαρκὶ τοίνυν σταυρωθεὶς ὁ εἷς τῆς Ἁγίας Τριάδος Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, μὴ παθούσης αὐτοῦ τῆς θεότητος, παρέδωκεν ἡμῖν ἐσθίειν· καὶ διὰ τοῦ ἄρτου τὴν σάρκα αὐτοῦ, τὴν ἐν Ἁγίῳ πνεύματι ζῶσαν, οὕτως εἰπών, λάβετε φάγετε, τουτέστι τὸ σῶμα [2]. Τί οὖν ὑμῶν, εἰ καὶ μὴ ὀρθῶς πιστεύετε εἰς τὸν Χ'ν, καὶ τῷ νόμῳ τῷ καταργηθέντι ἐν τῷ Χῷ, ὅς ἐστι τὸ ἄζυμον. Καινὴ κτίσις ἐσμὲν τῷ Χριστῷ. Τὰ ἀρχαῖα παρῆλθε, πάντες ἀκούσατε λέγοντος: ἰδοὺ γέγονε τὰ πάντα καινά [3]. Εἰ δὲ ταύτην ἐσθίειν βούλεσθαι, τί μὴ καὶ περιτέμνεσθε, ὅτι καὶ ὁ Χριστὸς περιτμήθη. Τί μὴ καὶ καθαρίζεσθε Παύλου καὶ τοῦτο πράξαντος καὶ τὰ ἄλλα πάντα ὡσαύτως διατὶ μὴ παρατηρεῖτε τῶν παλαιῶν, ὡς καὶ ἄλλοι ὅσοι τὰ τοῦ παλαιοῦ τηροῦσι νόμου, δι' οὓς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ ἐν τοῖς ἔθνεσι βλασφημεῖται, ὡς γέγραπται. Εἰ δὲ διὰ νόμου τοῦ τῆς Καινῆς Διαθήκης ὁ νόμος ἐξεβλήθη ὁ παλαιός, περιττὸν ἄρα τὰ ἄζυμα. Περιττὸν τὰ ἄλλα πάντα.

Χρὴ οὖν πιστεύειν ὀρθῶς Χριστόν, κατὰ τὰ θεῖα δόγματα τῶν Πατέρων, καὶ ἄρτον σῶμα Χριστοῦ ἐσθίειν, οὐ μὴν ἄζυμον, εἴγε ἀληθῶς ἐνεκρώθητε τῷ παλαιῷ νόμῳ, καὶ οὐκ ἔτι ὑπὸ νόμον, ἀλλ' ὑπὸ χάριν ἐστέ.

Ἐ κ κ α θ ά ρ α τ ε οὖν φησὶν ὁ θεῖος Ἀπόστολος τὴν παλαιὰν ζύμην τῆς Ἁμαρτίας. Ἐξάρατε ταύτην ἐκ μέσου Ὑμῶν, ἵνα ἦτε νέον τῷ Χριστῷ φύραμα, καθὼς ἐστὲ βαπτισθέντες ἄζυμοι, ἤγουν καθαροί, νενεκρωμένοι τῷ κόσμῳ. Καὶ γὰρ τὸ πάσχα ἡμῶν τοῦτο ἐστίν, ὥστε φησίν· Ἑορτάζωμεν μὴ ἐν ζύμῃ παλαιᾷ ἁμαρτίας, μὴ ἐν ζύμῃ παλαιᾷ κακίας καὶ πονηρᾶς αἱρέσεως, ἀλλ' ἐν ἀζύμοις εἰλικρινείας καὶ ἀληθείας,

---

1. Ea in ἐνζύμῳ percipimus non in ἀζύμῳ.—ἐν τῇ ᾠᾳ.
2. Ἐν μιᾷ λέξει τὸ χειρόγραφον.
3. Si ἄζυμα retinetis, cur non et caeteros veteris tes [tamen] ti typos 2.

ἤγουν καθαρότητος βίου καὶ πίστεως ὀρθοδόξου, μεθ' ἧς εἰς Θεὸν πιστεύοντες τὴν ἀλήθειαν, ἀληθινοὶ γενώμεθα προσκυνηταί.

[1] Πνεῦμα γὰρ ὁ Θεὸς καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ, δόξης δηλαδὴ ὀρθῆς καὶ πίστεως ἀμωμήτου, ὡς αὐτὸς ἔφη, δεῖ προσκυνεῖν. Ὥστε εἰ ἐν ἀζύμοις ἑορτάζειν ἔτι ἔγραφε Κορινθίοις, καὶ δι' ἐκείνων ἡμῖν, οὐκ ἂν ἐκαθάρατε τὴν παλαιὰν ἔφη ζύμην τῆς ἁμαρτίας. Ἐξάρατε οὖν ταύτην ἐκ μέσου Ὑμῶν, ἵνα ἦτε νέον τῷ Χριστῷ φύραμα, καθὼς ἐστὲ βαπτισθέντες ἄζυμοι· οὐ γὰρ περὶ ἀζύμων ἐσθιομένων νῦν ὁ λόγος, ἢ τότε τῷ Ἀποστόλῳ ἦν, ἀλλὰ περὶ τοῦ βίου ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, ἣν καὶ παλαιὰν ὠνόμασαν ζύμην, ὡς ἀρχαίαν καὶ ἐξ ἀρχῆς οὖσαν τοῦ κόσμου, καὶ νέον οἱονεὶ φύραμα γένωνται τῷ Χριστῷ, καθὼς βαπτισθέντες ἐγίνοντο ἄζυμοι, ἤγουν ἀναμάρτητοι, πάσης παλαιᾶς ζύμης ἤτοι ἁμαρτίας καθαροί[2]. Πόθεν οὖν ὑμεῖς ἔχετε ταύτην τὴν παράδοσιν ; Ἀπὸ τῶν Ἀποστόλων ! Οὐχί· οὐδαμοῦ γὰρ εἶπον οἱ κορυφαῖοι τῶν Ἀποστόλων περὶ ἀζύμων, οὐδὲ παραδεδώκασι ταῦτα τῇ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ φανερῶς ἢ μυστικῶς τοῦτο γράφοντες. Καὶ ὅτι ὁ λόγος οὐ ψεύδεται, ἄκουσον Παύλου λέγοντος, ἐγὼ παρέλαβον ἀπὸ τοῦ Κυρίου, ὃ καὶ παρέλαβον Ὑμῖν ὅτι κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν τῇ νυκτί, ᾗ παρεδίδοτο, ἔλαβεν ἄρτον φησί, καὶ οὐκ ἄζυμον καὶ εὐχαριστήσας ἔκλασε καὶ εἶπε : Λάβετε, φάγετε, τοῦτό μου ἐστὶ τὸ αἷμά μου τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον. Ὁμοίως καὶ τὸ ποτήριον εἰπών, τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν. Πότε δὲ ταῦτα παρὰ τοῦ Κυρίου ἐγένοντο ; Ὅτε τὸ αὐτοῦ πάντως ἔφθασε πάθος. Ἐπεὶ γὰρ ἔδει παθεῖν αὐτὸν κατὰ τὴν ἡμέραν αὐτὴν τοῦ νομικοῦ Πάσχα, καθ' ἣν καὶ ὁ ἀμνὸς παρὰ τῶν Ἰουδαίων ἐθύετο, ἔμελλε δὲ γενέσθαι τὸ πάσχα παρὰ τῶν θεοκτόνων Ἰουδαίων παρασκευὴ ἡμέρα, ὡς φησὶ Ἰωάννης ὁ Εὐαγγελιστής. Ἐπεὶ παρασκευὴ ἦν. Ἦν γὰρ μεγάλη ἡμέρα τοῦ Σαββάτου, ὅτε καὶ ἡ τεσσαρεςκαιδεκάτη ἡμέρα τῆς σελήνης κατὰ τὸν πρῶτον μῆνα ἐν Εφλδ ἔτι ἐμπεσεῖν ἔτυχε. Κύκλος γὰρ ἦν ιη τοῦ Ἡλίου καὶ ε^{ος} τῆς σελήνης, ἵνα πρὸ τῆς παραδόσεως φθάσῃ τὸ οἰκεῖον Πάσχα τοῖς μαθηταῖς παραδοῦναι ἐν τῷ δείπνῳ ἀναπεσὼν ὀψὲ τῆς Ε^{ης} περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς νυκτὸς ἔφαγε μὲν ἀλλὰ τὸ οἰκεῖον πάσχα τηνικαῦτα πρὸ τῆς ἑορτῆς τῶν ἀζύμων. Καὶ τοῦτο δῆλον ἐκ τοῦ ἀναπεσεῖν αὐτόν. Οὐ γὰρ ἦν τοῦτο νενομοθετημένον. Ἐπειδὴ ἱσταμένους καὶ περιεζωσμένους ἐκέλευσεν ἐσθίειν τὸ πάσχα μετὰ σπουδῆς τοῖς Ἰουδαίοις ὁ νόμος. Καὶ κατέπαυσε μέν, πληρώσας τὸ Πάσχα τὸ νομικόν· παρέδωκε δὲ τὸ οἰκεῖον διὰ τοῦ δείπνου. Ἴστε οὖν ὅτι ἀπὸ τοῦ Χ^{υ} ἢ τῶν Ἀποστόλων αὐτοῦ τὰ ἄζυμα ἐσθίειν ἢ προσκομίζειν οὐ παρελάβετε. Ἐπειδὴ οὔτε Χς

1. Ἰωάν. 4. ἐν τῇ φᾳ.

2. Quia azyma non prepnnt Apli, nec Chrus, ἐν τῇ φᾳ.

αὐτὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους αὐτοῦ ἔφθασε φαγεῖν τὰ ἄζυμα, οὔπω παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις ἑτοιμασθέντα, οὔτε οἱ ἀπόστολοι παρέδωκαν ἡμῖν, ὅπερ οὐ παρέλαβον. Ὅτε δὲ ἄζυμα κατὰ τὴν Πέμπτην ἐκείνην, οὔπω ἦσαν, τρισκαιδεκάτης οὔσης τῆς σελήνης, κατὰ γὰρ τὴν ιε΄. αὐτῆς νενομοθετημένον ἦν τὰ ἄζυμα γίνεσθαι, ὥσπερ καὶ ὁ ἀμνὸς κατὰ τὴν ιδ΄ θύεσθαι, καθ᾽ ἣν ἐτύθη ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου.

Εἰ δὲ βούλεσθε καὶ ἄλλο τι ἀκοῦσαι πρὸς πίστωσιν τῶν εἰρημένων, ἀκούσατε, τὸ περὶ τοῦ Πάσχα καὶ τῶν ἀζύμων, ὃ νενομοθέτηκεν. Αὗται φησὶν ἑορταὶ τῷ Κῳ καὶ αὗται αἱ ἅγιαι, ἃς καλέσετε ἐν τοῖς καιροῖς αὐτῶν. Ἐν τῷ πρώτῳ μηνί, ἐν τῇ ιδ΄. ἡμέρᾳ τοῦ μηνός, ἀναμέσον τῶν ἑσπερινῶν, Πάσχα τῷ Κυρίῳ, καὶ ἐν τῇ ιε΄. ἡμέρᾳ τοῦ μηνὸς τούτου, ἑορτὴ τῶν ἀζύμων τῷ Κῳ. Ἑπτὰ ἡμέρας ἔδεσθε. Ἰδοὺ καὶ ἀπὸ τῆς νομοθεσίας Μωϋσέως ἐμάθατε ὅτι οὐκ ἦν τότε ἄζυμα. Ὅτε μετὰ τὸ δειπνῆσαι κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς πέμπτης ὁ Χς παρέδωκε διὰ τῆς τοῦ ἄρτου κλάσεως τὸ τῆς Καινῆς Διαθήκης μυστήριον. Πρὸ γὰρ τῆς ἑορτῆς τῶν ἀζύμων τοῦτο πεποίηκε κατὰ τὴν ΙΓ΄. ἡμέραν τοῦ μηνός, τῇ δὲ ΙΕ΄. ἡμέρᾳ τοῦ μηνός, ὡς ἔχει ἡ τοῦ Μωϋσέως νομοθεσία, ἡ ἑορτὴ ἦν τῶν ἀζύμων. Καὶ ὁ Χς τῇ παρασκευῇ σταυρωθεὶς κατὰ τὴν ιδ΄. τοῦ μηνὸς ἡμέραν, τῷ σαββάτῳ τὴν ΙΕ΄ τοῦ μηνός, ὅτε ἦν ἡ ἑορτὴ τῶν ἀζύμων ἐν τῷ τάφῳ ἔκειτο τεθαμμένος. Ἀζύμων οὖν μὴ ὄντων πρὸ τῆς ἑορτῆς τῶν ἀζύμων καθ᾽ ἕκαστον δὲ ἐνιαυτόν, ἑπτὰ ἡμέρας καὶ μόνας ἤσθιον τὰ ἄζυμα οἱ Ἰουδαῖοι. Ποῦ λοιπὸν εὑρέθη παρὰ καιρὸν τότε τὰ ἄζυμα, ὅτε μετὰ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν τοῦ δείπνου ἔφαγεν ὁ Χς, καὶ μετὰ τὸ δειπνῆσαι, διὰ τοῦ ἄρτου παρέδωκεν αὐτοῖς τὸ μυστήριον τῆς Καινῆς Διαθήκης; Πότε δὲ καὶ ἔφαγεν αὐτά; μετὰ τὸ σταυρωθῆναι καὶ ταφῆναι, καὶ ἐν αὐτῷ τῷ τάφῳ; Εἶτα οὐκ ἐγκαλύπτεσθε τὸ ἀπίθανον ἐννοοῦντες καὶ τὸ ἀνακόλουθον τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων; Ὅτι δὲ ἀληθείας ἔχηται [1] τὰ εἰρημένα, βεβαίως συμμαρτυρεῖ μοι τῷ λόγῳ καὶ ὁ μέγας Ἐπιφάνιος ὁ Κύπριος, ἐξ Ἰουδαίων γεγονώς. Οὗτος γὰρ εἰς τὸν περὶ πίστεως πονηθέντα αὐτῷ λόγον γράφει περὶ τούτων ὁμοίως. Ἐν τρισὶν ὕλαις, φησίν, ἐποίουν τὸ Πάσχα οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ ἐν τρισὶν ἀρεταῖς, καὶ ἐν τρισὶ μάρτυσι κατὰ τὸν παλαιὸν νόμον.

Καὶ ὗλαι μὲν εἰσὶν αὐτοῖς τρεῖς, τὰ εἴδη ταῦτα. Ὁ ἀμνὸς τὰ ἄζυμα καὶ αἱ πικρίδες· ἀρεταὶ δὲ τὸ περιεζωσμένοις ἐσθίειν τὸ πάσχα. Καὶ τὰ ὑποδήματα ἐν τοῖς ποσὶν ἔχειν καὶ βακτηρίας ἐν ταῖς χερσίν· μάρτυρες δὲ τρεῖς, γραμματεῖς, νομικοί· καὶ γὰρ οὗτοι περὶ τράπεζαν τινὰ ἱστάμενοι διὰ ποτηρίου τινὸς σαλευομένου, τὴν τῆς σελήνης ἀκριβῶς κατεμάνθανον ἀπόλυσιν καὶ εὐθὺς γενομένης διὰ σάλπιγγος μέγα ἠχούσης

1. Τὸ χειρόγρ : ἔχητε.

ἐσήμαινον ὅτι πάσχα Κου ἐστί. Μέγα οὖν τὸ ἀκοῦσαι τῆς φωνῆς τῆς σάλπιγγος. Ἄνευ ἄρτου ἐποίουν τὰ ἄζυμα ἡμέρας ζ, πλὴν οὐκ εἶχον ἐξουσίαν πρὸ τοῦ σημείου τοῦ διὰ ποτηρίου, καὶ πρὸ τοῦ σαλπίσαι, ἀμνὸν ἢ ἄζυμον, ἢ πικρίδας ἑτοιμάσαι εἰς τὸ φαγεῖν τὸ πάσχα. Καθὼς ἐν τῷ νόμῳ γέγραπται· σαλπίσουσι σάλπιγγα ἐτησίως ἐν τῷ πρώτῳ μηνί· » ἀλλὰ καὶ ὁ θεῖος λέγει Δαυΐδ: «σαλπίσατε ἐν νεομηνίᾳ σάλπιγγι, » ἐν εὐσήμῳ ἡμέρᾳ ἑορτῆς Ὑμῶν». Εὔσημον ἡμέραν λέγει τὴν διὰ τοῦ σαλευομένου ποτηρίου ἐν σημείῳ σημαινομένην, ὃ καὶ Ἰουδαῖοι ζητοῦσιν ὡς ὁ Παῦλος φησί. Θέλων οὖν ὁ Κς τὰ τῆς ἑορτῆς καταργῆσαι τῶν Ἰουδαίων, ἤτοι τὸν ἀμνόν, τὰ ἄζυμα, τὰς πικρίδας, αὐτό τε τοῦτο τό, ἱσταμένους καὶ ὑποδεδεμένους τοὺς πόδας, καὶ τὸ μετὰ βακτηρίας ἐσθίειν τὸ πάσχα, ἔτι δὲ καὶ τοὺς τρεῖς αὐτοὺς μάρτυρας, νομικούς, τοὺς τὸ πάσχα διὰ τοῦ ποτηρίου σημείου ἐκείνου σαλπίζοντας, κωλύει κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους αὐτοῦ, εἰς τέσσαρες καὶ δεκάτην καὶ ἥμισυ ἡμέραν γενέσθαι τὴν τῆς σελήνης ἀπόλυσιν, κατὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς αὐτῶν συνήθειαν, ὀφειλούσης γενέσθαι τῆς ἀπολύσεως κατὰ τὴν Εην ἡμέραν τῆς ἑβδομάδος τοῦ μηνὸς ἐκείνου, ἐν ᾧ καὶ ἡ ιδ'. ἡμέρα τῆς σελήνης [1] ἡμέρα ἔτυχε, καὶ ἐν ᾗ ὁ Χριστὸς καὶ Κύριος ἡμῶν ἐν τῷ ὑπερῴῳ ἀναπεσὼν παρέδωκε διὰ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ ποτηρίου τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς τὸ μυστήριον τῆς Καινῆς Διαθήκης. Καὶ ἰδοὺ Πάσχα, ἄνευ ἀμνοῦ, χωρὶς ἀζύμων καὶ πικρίδων· οὔπω γὰρ ἦσαν ταῦτα παρὰ τῶν Ἰουδαίων εὐτρεπισθέντα μεταβαλὼν τὰ τῆς Παλαιᾶς πρὸς τὴν νέαν Διαθήκην, οἷον φερ' εἰπεῖν, τὸν Ἑβραϊκὸν καὶ σαρκικὸν νόμον εἰς τὸν πνευματικὸν τὸν τῆς χάριτος.

Τὸν ἀμνὸν εἰς τὸν αἴροντα τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, ὅς ἦν αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ Χριστός.

Τὰ τῆς νεκρώσεως ἄζυμα, εἰς τὸν ζωτικὸν ἄρτον καὶ ἐπουράνιον.

Τὰς πικρίδας, εἰς τὸ ζωηφόρον αὐτοῦ πάθος.

Ἐν μὲν γὰρ τῷ εἰπεῖν τὸν Κύριον, ἐπιθυμίαν, ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πάσχα φαγεῖν μεθ' ὑμῶν, τῆς ὥρας δηλαδὴ φθασάσης τοῦ πάθους αὐτοῦ, τὸ οἰκεῖον ἐκάλεσε Πάσχα. Ἐν δὲ τῷ γενέσθαι, τηνικαῦτα, τὸ σημεῖον διὰ τοῦ ποτηρίου ἐκείνου, τὸν ἀμνὸν κατήργησε, τὰ ἄζυμα καὶ τὰς πικρίδας. Πρὸ γὰρ τοῦ γενέσθαι τὸ σημεῖον καὶ πρὸ τοῦ σαλπίσαι, οὐκ ἦν νενομοθετημένον ἑτοιμάσαι ταῦτα, καὶ τὸ πάσχα φαγεῖν. Διὰ τοῦτο ὁ Κύριος ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ τῇ πέμπτῃ, ἐν ᾗ ἔμελλε γενέσθαι ἡ τῆς σελήνης ἀπόλυσις καὶ οὐκ ἐγένετο, ἀναπεσὼν παρέδωκε τὸ οἰκεῖον πάσχα τοῖς μαθηταῖς καὶ τὸ νομικὸν καταργήσας κατέπαυσεν.

Οἱ οὖν Ἰουδαῖοι τὴν ψῆφον ἀπολωλεκότες, τότε τὸ πάσχα, διὰ τὸ μὴ τὸ σημεῖον κρίσει Θεοῦ γενέσθαι, μετὰ τὸ ταφῆναι τὸν Κύριον ἐν τῇ

1. Psalm: 80 ὁ Κρούσιος σημειοῦται.

ἑσπέρᾳ, τὰ ἄζυμα παρανόμως ἔφαγον. Ὡς εἶναι δῆλον ἐντεῦθεν, ὅτι τῇ πέμπτῃ ἐκείνῃ ἄρτος ἦν καὶ οὐκ ἄζυμον, ὃν καὶ ἀντίτυπον τοῦ σώματος αὐτοῦ παρέδωκεν ἡμῖν διὰ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν ἐσθίειν τοῖς χριστιανοῖς, οὕτως εἰπών [1] λάβετε φάγετε, τοῦτο ἐστὶ τὸ σῶμά μου τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. Ἀλλὰ καὶ ἡ παλαιὰ πᾶσα θεία Γραφὴ ἄλλον εἶναι τὸν ἄρτον λέγει καὶ τὸ ἄζυμον [2]. Ἐπὶ μὲν τοῦ Ἀβραὰμ σάττα λέγει τρία, ἐπὶ δὲ τοῦ Λώτ, ἄζυμον. Ὁ δὲ Μωϋσῆς καλέσατε, εἶπε, Ραγουὴλ ἵνα φάγῃ ἄρτον· τοῦτο ἐστὶ τὸ τῆς θείας Γραφῆς ἔθος, οὔτε τὸ ἄζυμον ἄρτον λέγειν, οὔτε τὸν ἄρτον ἄζυμον. Ἐπεὶ τί ἂν ἐμποδὼν ἐγένετο τοῖς Εὐαγγελισταῖς τὸ εἰπεῖν, λαβὼν ὁ Κος ἄζυμον εὐλογήσας καὶ κλάσας ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς.

Ἀλλὰ διὰ τὸ μὴ τότε εἶναι ἄζυμον (οὔπω γὰρ παρὰ τῶν Ἰουδαίων ἡτοίμαστο) λαβὼν εἶπεν ἄρτον ἄζυμον.

Ἴστε οὖν ὅσοι περὶ τὴν Ἀρμενίαν ἐστέ, ἢ καὶ ἄλλοι ἀζυμῖται, ὅτι ἀζύμων μετέχοντες εἰς τὴν Ἀπολλιναρίου καὶ οὐκ οἶδα του ἄλλου περιπίπτετε αἵρεσιν. Ἐκεῖνος γὰρ σῶμα μόνον ἄψυχόν τε καὶ ἄνουν προσειληφέναι τὸν Κύριον ἐκ τῆς ἁγίας παρθένου Μαρίας καὶ Θεοτόκου, ὅπερ ἐστὶ νεκρόν. Καὶ ἔτι οἱ τὰ ἄζυμα ἐσθίοντες εἰς ἀντίτυπον τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ νεκρὰν ἐσθίουσι σάρκα καὶ οὐ ζῶσαν: ἡ γὰρ προζύμη ἀντὶ ψυχῆς τῷ φυράματι, τὸ δὲ ἅλας, ἀντὶ δὲ νοός. Ὑμεῖς γὰρ φησὶ πρὸς τοὺς Ἀποστόλους, ἔφη ὁ Κύριος, ἐστὲ τὸ ἅλας τοῦ κόσμου, ἤτοι οἱ νοῦν καὶ οἱ νοῆσαι παρέχοντες τῷ κόσμῳ τὴν θεογνωσίαν, καὶ τὴν αἰώνιον ζωήν, ἥτις οὐκ ἄλλο τί ἐστίν, εἰμὴ ἵνα γινώσκουσι σέ, τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν καὶ πατέρα, καὶ ὃν ἀποστείλας Ἰησοῦν Χριστόν, σωτῆρα καὶ λυτρωτὴν τοῦ κόσμου. Ὁ οὖν Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς θεάνθρωπος ὤν, καὶ σῶμα ἔμψυχόν τε καὶ ἔννουν ἔχων διὰ τοῦ τελείου ἄρτου τοῦ διὰ προζύμης καὶ ἅλατος τελειουμένου, εἰκότως παρέδωκεν ἡμῖν τὸ μυστήριον τῆς Καινῆς Διαθήκης, εὐλογήσας αὐτὸ καὶ εἰπών [3]. Λάβετε φάγετε καὶ τὰ ἑξῆς· ἀλλὰ παρακαλοῦμεν ὑμᾶς ἀδελφοὶ ἀπαρνησάμενοι τὸ τοιοῦτον ἑτερόδοξον τὸ περὶ τῶν ἀζύμων ὡς βλαβερὸν καὶ παρὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν προφανῶς παράδοσιν ὄν, μᾶλλον δὲ ὡς αὐτῷ τῷ Κυρίῳ ἀντιφθεγγόμενον τολμηρῶς, καὶ ἐξομωσάμενοι τῆς ὀρθοδόξου πίστεως νουνεχῶς ὡς σοφοί, σοφῶς ἀντέχοισθε, καὶ ἡμῖν ἀδελφικῶς ἐν Χριστῷ συμφρονήσοιτε εἰς δόξαν τοῦ εἰρηνάρχου καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἥν τινα πίστιν ὀρθόδοξον τὸ ἅγιον ἐβεβαίωσε πνεῦμα, τὸ λαλῆσαν διὰ προφητῶν καὶ ἀποστόλων καὶ οἰκουμενικῶν διδασκάλων, εἰς μίαν ἁγίαν καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν ἐκκλησίαν. Εἴθε

1. Ἐν τῇ ὤᾳ: Ergô azyma tunc parata, D[omi]nus coenom S. instituerut.
2. πρόληψις: ἄζυμον et ἄρτον non idem esse λέγει ὁ Κρούσιος.
3. Ideo bratres deponite azymi errorem.

οὖν ἓν σῶμα γενοίμεθα[1], ἵνα δοξασθῇ ὁ Χριστὸς καὶ ἀντιδοξάσῃ ὑμᾶς τοῦ φαίνεσθαι καὶ εἶναι φωστῆρας τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ, λόγον ζωῆς ἔχοντας καὶ ἅλας τῆς γῆς, ἤγουν τῆς ἀνθρωπίνης ἀσθενείας τυγχάνοντες εἰς τὸ διδόναι χάριν τοῖς ἀκούουσι τὸν ἐν ἅλατι ἠρτυμένον λόγον ὑμῶν εἰς δόξαν καὶ προσκύνησιν τοῦ ἑνώσοντος ὑμᾶς Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ μόνῳ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας.

Τέλος σὺν Θεῷ τοῦ περὶ ἀζύμων λόγου.

Ἔγραφον κατ᾽ Αὔγουστον καὶ Σεπτέμβριον ἐ. ἔ·

Νέον Κουρὶ
(Θεσσαλονίκης)

Β Α. ΜΥΣΤΑΚΙΔΗΣ
Ἄρχων διδάσκαλος τῆς Μεγάλης
τοῦ Χοῦ Ἐκκλησίας

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

---

1. ὁ Κρ: utinam concordemus.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
007000021852

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ